

TERMINOLOGIALYQ
HABARSHY

№ 1 (58) 2020

Қазақстан Республикасының Үкіметі жанындағы
Республикалық терминология комиссиясының бюллетені

TERMINOLOGIALYQ
HABARSHY

№1 (58) 2020

Бас редактор

Ш. Құрманбайұлы

Жауапты редактор

Қ. Есентаев

*ҚР Мәдениет, ақпарат
және қоғамдық келімісім
министрлігінде тіркеліп,
тіркеу туралы
2002 жылғы 27 мамырда
№2993 – куәлігі берілген.*

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы
Мәдениет және спорт министрлігі
Тіл саясаты комитеті

Редакциялық алқаның төрағасы

А. Райымқұлова

Редакциялық алқа

Ғ. Мелдешов

М. Бақтиярұлы

С. Абдрахманов

М. Ахметов

Ж. Жақсымбетов

Д. Омашұлы

Б. Сағын

М. Айымбетов

С. Әлісжан

Ж. Әшімжан

Қ. Әуесбай

АЛҒЫ СӨЗ

Терминология саласына сала мамандарының белсенділігін, жұртшылықтың қызығушылығын арттыру, терминологияның өзекті мәселелеріне назар аударту мақсатында «Терминологиялық хабаршы» бюллетені биылдан бастап электрондық нұсқада тарайды.

Бюллетен бетінде ұлттық терминологияның даму, өркендеу, өсу және кейбір шешімін күткен өткір мәселелері көтеріледі. Сондай-ақ орталықта атқарылып жатқан маңызды жобалар туралы материалдар жарияланады.

Ұлттық терминологиялық қорды толықтыруды көздейтін «Қазақ терминологиясының мазмұны мен құрылымы» электрондық алаңында (бұдан әрі – Алаң) сұрақ-жауап форматындағы офлайн және онлайн конференция, семинарлар ұйымдастырылады. Алаң ішінде Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминологиялық комиссия мүшелері лингвистикалық сараптама жасалған салалық терминдерді талқылайды, келіспеген жағдайда терминнің балама нұсқасын ұсынады, нұсқаларға дауыс береді. Талқыланып терминдер комиссия отырысында қаралып, шешім қабылданады.

Төтенше жағдай кезінде ұйымдастырылған онлайн-байқау – қазақ тіліндегі терминдердің үлес салмағын арттыруға, ұтымды термин ұсынушы тіл жанашырларын анықтау, қолдау мақсатын көздеді. Ал Байқауға Нұр-Сұлтан, Алматы қалалары мен өңірлерден 14 адам қатысты.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминологиялық комиссия мүшелерінің ұлттық терминология, терминжасам саласындағы қызметі жөнінде өзекті мақалалар беріледі.

Ұлттық қазақ терминологиясының алдағы міндеттерін нақтылауға байланысты жұмыстары насихатталады.

Әлбетте:

- «Қазақ терминологиясының мазмұны мен құрылымы» электрондық алаңының жұмысын жетілдіру;
- Терминдерді біріздендірудің критерийлері мен принциптерін айқындап, нұсқаулығын шығарып, талқылаудан өткізу;
- 2012-2019 жылдар аралығында бекітілген терминдер жинағын шығару;

- 2017-2019 жылдар аралығындағы бекітілген терминдердің электрондық нұсқасын әзірлеп, сайтта орналастыру;

- жаңа әліпби мен оның емле ережелері негізінде терминдерді таңбалау мәселелерін талқылау жүргізіледі.

Ал «Терминологиялық хабаршы» бюллетенінің электрондық нұсқасы көпшіліктің термин, терминология туралы жан-жақты ақпарат алатын таным алаңына айналады деген үміттеміз.

Бас редактор бағаны

Шерубай Құрманбайұлы,

ҚР ҰҒА-ның корр. мүшесі

филология ғылымдарының докторы, профессор

САЛАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР ЖҮЙЕСІ – ҒЫЛЫМ ТІЛІНІҢ НЕГІЗІ

Кез келген ғылым саласының дамуы сол саланың барлық ұғымдарының мазмұнын дәл бейнелеп бере алатын, ұғымдар жүйесіндегі әр ғылыми ұғымның орнын, олардың иерархиясын, өзара байланысын тілдік тұрғыдан да жүйелеп бере алатын атауларға, жетілген, қалыптасқан терминжүйеге тікелей тәуелді. Белгілі бір ғылыми ұғымның затын тану үшін оның атын білу қажет. Мысалы, *біз бастауыш, баяндауыш, анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш* деген терминдермен танысып, олардың нені білдіретінін түсінгеннен кейін ғана, «сөйлемнің» және «сөйлем мүшелерінің» не екенін толық ұғынып, қабылдай аламыз. Сол сияқты *дыбыс, әріп, буын, фонема, морфема, сөз, сөз тіркесі, жай сөйлем, құрмалас сөйлем, мәтін, стиль* және т.б. осылар сияқты ондаған, жүздеген терминдерсіз лингвистика ғылымын елестету, ол туралы сөз қозғау мүмкін емес. Егер белгілі бір арнаулы саланың терминдері жасалмаса, олар тілдік тұрғыдан да жүйеленіп қалыптаспаса, біз ол ғылымды оқып-игеріп, өзгелерге үйрету мүмкіндігіне де ие бола алмаймыз.

Салалық терминология – ғылым мен техниканың, өнер-білмінің немесе басқа да адам қызметі мен кәсібінің белгілі бір саласындағы арнаулы ұғымдар атауларының жиынтығы. Бұл атаулар әркімнің қалауымен, еш ретсіз жинақтала салмайды. Ол саланы құрайтын ұғымдардың әрқайсының мазмұнын, басты белгілерін, негізгі ерекшелігін қамтитын жеке атаулар немесе сөз тіркестері түрінде жасалады да, әр атау өз орнында тұратын тілдік микрожүйе құрайды. Ол жүйе сол ғылымның, арнаулы саланың ішкі мазмұны мен құрылымдық қатынасын да көрсетіп тұратын ұғымдар жүйесіне негізделіп, соған сәйкестендіріліп, соны тілдік тұрғыдан да барынша дәл бейнелеп беру үшін жасалады. Сала ұғымын дәл бейнелейтін, оған шап-шақ бола қалатын атау жасау оңай емес. Арнаулы ұғымға құйып қойғандай үйлесе кететін термин туғызу сөз шығармашылығына бейімдікті, кәсіби шеберлікті, тәжірибе мен біліктілікті, уақыт пен ізденісті қажет етеді. Осылардың бәрі термин

жасау жауапкершілігін мойнына алған маманның бір басынан үнемі табыла бермейтіндіктен, жасалған терминдер де әр уақытта мінсіз болып шықпайды. Соған байланысты терминдердің өзге баламалары ұсынылып, солардың арасынан көпшіліктің, мамандарының көңілінен шыққан бірі таңдалып алынып, қолданысқа енгізіледі. Яғни, терминдер, терминология үздіксіз дамып, жетілдеріліп отырады. Сонымен қатар терминология мәңгілік емес, ол уақытқа бағынады. Қоғам дамып, қоғамдық формациялар өзгергенде, ғылым мен технология қарқынды дамыған кезде терминология да өзгеріске ұшырып, жаңарып, ауқымы кеңейіп, толығып тұрады. Ғылым мен технологияның жаңа салаларының пайда болуына байланысты, бұрынғы терминологияның ішінен жаңа сала тармақталып шығып, оның өзіндік кіші терминжүйесі туындап отырады. Міне, осы үрдісті қалт жібермей қадағалап, ғылым салаларының даму үдерісінен қалып қоймай, жаңа пайда болған ұғымдарды ғана емес, тұтастай ұғымдар жүйесін тілдік тұрғыдан да таңбалап, жүйелеп отыру өте маңызды. Бұл – ұлт тілінің өміршеңдігінің, оның өркениет көшінен қалмай, ғылым тілі ретінде қатар өркендеуінің көрінісі. Мәселеге осы тұрғыдан қарағанда, «Біздің салалық терминологиямыз, терминжүйеміз қалай дамып жатыр, қай деңгейге түр?» деген сұрақтың туындары сөзсіз. Оған нақты жауап беру үшін қазақ тілінің барлық салалық терминологиясын арнайы зерттеп, мұқият зерделеп барып, соның негізінде қорытындыға келуге болады. Әрине, қазіргі қазақ терминологиясы бір ғасырға жуық дамып, терминтану мәселелері, түрлі салалардың терминологиясы лингвистер мен сала мамандары тарапынан зерттеліп те келеді. Осындай зерттеулер жүргізу арқылы кейбір сала терминдерінің негізгі сипаты, ерекшеліктері көрсетілді. Дегенмен, бірқатар сала терминологиясы әлі де арнайы қарастырылып, жүйелі де терең зерттеле қойған жоқ. Сол себепті ондай сала терминологиясын жетілдіру мен жүйелеу, біріздендіру жұмыстарын сапалы жүргізу қиынға соғады. Егер терминологиялық жұмыстар рет-ретімен сауатты жүргізілмесе, онда біріздендірілмеген, ретсіз, стихиялы түрде жасалған, терминдерді шет тілдерінен негізді-негізсіз қабылданған немесе қалай болса солай аударылған жүйесіз терминология қалыптасуына жол беріледі.

Салалық терминология терминдер сөздіктерінен көрініс табады. Терминография талаптарына сай сапалы жасалған салалық сөздіктер терминжүйені дәл бейнелеп береді. Сонымен қатар түсіндірме сөздік болса әр терминнің дефинициясын ашып, ал екі, үштілді аударма сөздік

болса өзге тілдегі оған сәйкес келетін терминді көрсетеді. Жалпы терминтану қолданбалы сипаты басым ғылым. Салалық терминология туралы айтқанда, оның осы ерекшелігі бірінші қатарға шығады. Оны салалық терминологиялық сөздіктерден анық көруге болады. 2011-2014 жылдар аралығында жарық көрген 30 томдық «Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздікте» салалық терминдердің негізгілері қамтылды. Алайда бұл салалық сөздіктер ғылым мен техниканың барлық салаларын, тар салаларды түгел қамтиды дей алмаймыз.

Ғылымның әр саласында терминжасау үлгілері жасалып, термин-үлгілер (термионмодель) қалыптаса бастады. Оны отыз томдық сөздіктің үш томына алынған мына төмендегі мысалдардан анық көруге болады:

Машинажасау саласында **ҒЫШ/-ГІШ, ҚЫШ/-КІШ** үлгісімен жасалған терминдер: *бекіткіш (крепеж), бергіш (датчик), екшегіш (сепаратор), жаққыш (кисточка), жалғастырғыш (муфта), жонғыш (фреза), кескіш (резак), кесектегіш/түйіршіктегіш (окомкователь), (ойықтағыш (фальцовка), опырғыш (отбойник), соққыш (боек), сұрыптағыш (сортировка), сұқпажапқыш (шибер), сызғыш (чертилка), сықағыш (нагнетатель), тұрақтандырғыш (стабилизатор, тескіш (пробойник), тығыздағыш (уплотнитель), ұсатқыш (дробил), ұстағыш (державка), шектегіш (ограничитель), шифрашқыш (дешифратор), шығынөлшеуіш (расходомер), іріккіш (іріктегіш (рассев), іске қосқыш (пускатель), ысқылағыш (притер) және т.б. [1].*

Лингвистика саласындағы **-м, -ым, -ім** үлгісімен жасалған терминдер: *айтылым (артукуляция, произношение, произнесение), естілім (перцепция, перцептивный), жайғасым (позиция), жасалым (новообразование), жуысым (целинность), жұмсалым +ды (функциональный), көзтаным (зрительное восприятие), қабылданым (восприятие), қатысым (коммуникация), сөйленім (высказывание), түрленім (вариация, трансформация), тілтаным (лингвистика), ұшырасым (встречаемость), үйлесім (ассимиляция), үндесім (гормония, созвучие), уәждем (мотивема), уәжденім (мотивировка) және т.б. [2].*

Іс жүргізу және мұрағат ісі саласында **-ма/-ме** үлгісімен жасалған терминдер (ісқағаз атаулары): *анықтама (справка), баяндама (доклад), деректеме (реквизит), көшірме (копия), құжаттама (документация), мінездеме (характеристика), міндеттеме (обязательство), сілтеме (ссылка), түйіндеме (резюме), түсіндірме хат (пояснительная записка),*

түсініктеме (комментарий, пояснение), үзінді көшірме (выписка) хаттама (протокол) және т.б. Сондай-ақ осы салада «хат» сөзінің қатысуымен жасалған терминдер де аз емес. Мысалы: қолхат (расписка), кепілхат (гарантийное письмо), қолдаухат (ходатайство), ұсыным хат (рекомендательное письмо) және т.б. [3].

Осылай жалғастыра беруге болады. Егер барлық арнаулы сала терминологиясын тілдік тұрғыдан да осы тектес етіп жүйелеп таңбалай алсақ, салалық терминология ұлттық сипатқа ие болады. Енді терминологияның ұлттық және халықаралық сипаты дегенге келер болсақ, оған қатысты түрлі пікірлер бар. Оның бәрін тізіп жатудың қажет бола қоймас. Бір нәрсенің басы ашық. Ол – кеңестік кезеңде ғылым мен техника, білім беру мен өндіріс және басқа да көптеген маңызды салалардағы термин жүйелеріміздің үстем тілдің ықпалымен қалыптасқандығы. Сала терминдері не өзгеріссіз орыс тілінен алынды, не сол тілдің сөз жасам, термин жасам үлгісімен тікелей калькалау арқылы аударылды. Негізінен кеңестік термин қор қалыптастыру қағидаттарына сәкес орыс тіліндегі ғылыми атауларды аудармай, өз тіліміздің табиғатына бейімдемей алуға басымдық берілді. Сол себепті қазіргі қолданыстағы термин қорымыздың халықаралық сипаты басым, орыс тілімен ортақ, бірдей атаулар қоры мол. Міне, сондықтан да бізге терминологиямыздың ұлттық сипатын арттыру бағытына басымдық беру қажет. Бұл қалайда орыс тілінен іргені аулақ салу, еш негізсіз бөлектенуге ұмтылу емес. Бұл – ұлт тілінің термин жасам қабілетін арттыру, оны ғылым мен технологияның, білім берудің тілі ретінде өркендету үшін аса қажет қадам. Қазақтың ұлттық ғылым тілін жетілдіреміз, дамытамыз десек, оның термин шығармашылығына еркін араласуына кең жол ашып, тілдің жаңа терминдер тудыру мүмкіндігін, жасампаздық қабілетін күшейтуге міндеттіміз.

Мұндай маңызды міндетті жүзеге асыру үшін бірқатар жүйелі жұмыстар атқарылуға тиіс. Солардың ең алдымен қолға алынуы керек дегендерін айтар болсақ, мынадай істерді атқарған жөн деп санаймыз:

Сала терминдерінің екітілді, көптілді сөздіктерін (қазақ-ағылшын-орыс-неміс-француз-араб-қытай және т.б.) жасап, олардың электрондық базасын түзу;

Сала терминологиясын құрайтын терминдердің нақты санын айқындап, олардың жасалу жолдары мен этимологиясын (қай тілден енгендігі) көрсету;

Әр сала терминологиясындағы ұлт тілінде жасалған төл терминдер

мен кірме терминдердің үлесін (тілдердің ықпалын, донор тілді, терминалмасым көздерін) айқындау;

Сала терминдерінің түсіндірмелі, энциклопедиялық сөздіктерін (электронды және қағаз нұсқада) жасау;

Әрбір ірі ғылым саласы терминологиясының құрылымдық ерекшеліктерін, оны құрайтын тар салалардың өзара байланысын схема түрінде көрсетіп, басты салаларды және одан тараған тарсалалық терминдер жүйесін саны мен иерархиясын айқындау;

Сала терминологиясын жасауда жиі қолданылатын терминжасам үлгілері мен терминбөлшектерді айқындау қажет.

Қазіргі ақпараттық технология үстемдігі орнаған заманда осы атқарылатын жұмыстардың барлығымен интернет желісі арқылы танысып-білуге, кез келген термин мен терминжүйеге қатысты іздеген ақпарат пен мәліметті жылдам алуға болатындай ыңғайлы да ортақ база құру өте маңызды. Онсыз қазақ тілінің ғылым мен технология тілі ретінде қанат жаюын қамтамасыз ету мүмкін болмайтынын түсінетін уақыт жетті. Жетіп қана қойған жоқ, ол уақыт зуылдап өтіп барады. Сол уақыт көшінен қалмай, заман талабына сай тірлік жасамасақ, қазақтың ғылым тілінің тамырына қан жүгірте алмаймыз. Қазіргі кезең сұранысына сай терминжүйе түзіп, тілімізді ғылыми ақпараттарды тез алатын қуатты құралға, мол мәлімет көзіне айналдыра алсақ қана оның бағы ашылады. Уақыттан ұтылып, мәселені ғылыми негіздеп, кәсіби тұрғыдан шешу орнына боссөзділікке бой алдырып отыра берсек немесе тиімсіз іс-шаралар, жұғымсыз жобалармен жұртты да, өзімізді де алдарқатудан аса алмасақ, ешкімге өкпелеуге қақымыз жоқ. Онсыз да тіл саясатын жүргізу саласында ұтылып жатқан тұстарымыз өте көп. Тіліміздің тынысын кеңейтеміз, ғылым тілін жетілдіреміз десек, салалық терминдер жүйесін жүйеге түсіруге бағытталған нақты істер керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Машинажасау. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Т.7 – Алматы, 2014.- 372 б.
2. Әдебиет және лингвистика. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Т.26 – Алматы, 2014.- 600 б.
3. Іс жүргізу және мұрағат ісі. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік. Т.28 – Алматы, 2014.- 512 б.

Нұрлан Шүленбаев,

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты
терминология бөлімінің ғылыми қызметкері

ТЕРМИНЖАСАМДЫ ЖАНДАНДЫРҒАН КОНКУРС

Ағымдағы жылдың 1-18 сәуірі аралығында Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт Министрлігі Тіл саясаты Комитетінің тапсырмасымен «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми практикалық орталығы жариялаған «Қазақы терминдерді халық жасайды» атты республикалық онлайн конкурс өткізді.

Байқау үш кезеңнен тұрды. Бірінші кезеңде байқауға қатысқан кез келген қатысушы «termincom.kz» сайтына қаперінде жүрген кірме сөздерді қазақша термин-нұсқаларымен қоса ұсынды. Ерғалы Серік *коллекционер-жыйдашы, коллекция-жыйда, набор-жыйма, конкурс-екшем, конкурсант-екшемгер, покупка-сатық, рассрочка-созып төлеу, волонтер-қайырпаз, медицинская маска-тұмша, публичная оферта-жария оферта* терминдерін жолдапты. Ал Ақылбек Шаяхмет мырза *шахмат-ханқамау (Ғабит Мүсірепов баламасы), лидер-топжарған, душ-сусебер, линза-көзәйнек, пулемет-оқсебер, очки-көзілдірік, коньки-сырғытпа, клюшка-доптаяқ, штамп-істаңба, снаряд-топ* сынды терминдер жіберіпті.

Мен мына терминдерді ұсындым: *класс (пед.,тар., тех.)-жікше (жіктеме), проблема-түйткіл, проблемный вопрос-түйткіл мәселе, мотивация-түрткіжай, специфика-төлсипат, прессинг-тықсырыс (тықсырым), база-орынжай, гантель-батпантас, ядро-зілшар, экскурсия-топсеруен, бомбардир-сұрмерген, коньки-сырғы, клюшка-сырғытпатаяқ, палатка-шатыржай, фанат-әсірежанкүйер, каната-кермеарқан, гетры-сираққап.*

Бірінші кезең қорытындысы бойынша ұпай санымен 2-орынға тұрақтадым.

Екінші кезеңде ұйымдастырушылар мынадай он шақты жеке, кірме терминдердің қазақша баламасын табуды ұсынды: *бронь, чат, визитка, блогер, батерея, субсидия, банкрот, касса, брифинг, декларация.*

Серік Ерғали бұл сөздерді *«бронь-нығым, чат-бөспе, визитка-танық, блогер-блогер, батерея-қуатша, субсидия-демеупұл, банкрот-*

жұтан, касса-кәш, брифинг-брифиң, декларация-әйгі» ретінде тәржіме жасапты.

Ақылбек Шаяхмет тиісінше «бронь-алдын ала тапсырыс, чат-хабар алмасу, визитка-сипатнама, блогер-ғаламтор жазарманы, батерея-құрылым, субсидия-көмекқаржы, банкрот-жарамсыз деп тану, касса-ақшасандық, брифинг-топжиын, декларация-мәліметнама» деп аударыпты.

Мен бұл сөздерге мына нұсқаларды ұсындым: бронь1.-иеленім, бронь2.-брон, чат-ауызжазба, визитка-танысқы (есімхат), блогер-пікіргөй, батерея-қуатөзек (қуаткөз), субсидия-демқаржы, банкрот-ныспықалыс, банкротство-ныспықалу, касса1.-қаржыжай, касса2.-жиынқаржы, брифинг-лезжиын, декларация-жариятабыс. Екінші тур қорытындысы бойынша ұпай санымен 1-орынға шықтым.

Үшінші кезеңге үш термин жасаушы өтті. Бұл кезеңде екі шағын мәтін ішіндегі жиырма шақты терминнің қазақша нұсқасын табу тапсырылды. Олар мынадай сөздер: элемент, конструктор, серия, модуль, мотор, сервожетек, датчик, камера, сенсор, аккумулятор, авторлық блог, корректор, редактор, фотограф, дизайн, арсенал, спам, фишинг, интернет-маркетинг.

Соңғы турға Серік Ерғали кірме терминдерге мына нұсқаларды жіберген екен: элемент-егжей, конструктор-құрауыш, серия-дүркін, модуль-бөлімшек, мотор-жүргек, сервожетек-сервікелтіргі, датчик-бергек, камера-көргек, сенсор-сергек, аккумулятор-қуатжиғыш, авторлық блог-дербесблог, корректор-қатегер, редактор-мәтінгер, фотограф-фотогер, дизайн-бетажар, арсенал-жыйдақ, спам-спам, фишинг-фишиң, интернет-маркетинг-интернет-маркетин.

Ақылбек Шаяхмет мына сөздерді таңдапды: элемент-жернысан, конструктор-құрастырушы, серия-қатар, модуль-мөлшернама, мотор-қозғалтқыш, сервожетек-құрылымжетек, датчик-өлшегіш, камера-жабық құрал, сенсор-сезгіш құрылым, аккумулятор-жинақтауыш, авторлық блог-басиелік ғаламтор бөлімі, корректор-қате түзетуші, редактор-түгендеуші, фотограф-фотосуретші, дизайн-жоба-жоспар, арсенал-сөзқойма, спам-пайдасыз ақпарат, фишинг-алдампаздық, интернет-маркетинг-ғаламтор-болжам, автор-басие.

Мен өз тарапымнан келесі термин-нұсқалар жолдадым: элемент-затқұрақ, конструктор-құрылымдағыш, серия-топтама, модуль-мөдүл, мотор-күштем, сервожетек-ермежетек, датчик-алғысергі, камера-торқамақ, сенсор-сыртсезгі, аккумулятор-қуатқойма, авторлық блог-

иелмендік блог, корректор-түзетуші, редактор-сарашы, фотограф-бейнегер, дизайн-әсемәр, арсенал-топхана, спам-қысасхат (зорымхат), фишинг-ақпараттұтым, интернет-маркетинг-ғаламтор-саудасипат, автор-иелмен. Сөйтіп, үшінші тур қорытындысы бойынша ұпай санымен 2-орын иелендім.

Марапаттау рәсіміне министр орынбасары Н.Дәуішев, Ә.Бәйменов, С.Әбдірахманов, Ш.Құрманбайұлы, Қ.Иса, Ә.Қаба сынды мемлекет, білім-ғылым, мәдениет қайраткерлері қатысып отырды. Бірінші сөз алған Әлихан Бәйменов: «Термин шығармашылығында жалпы халықтың пікірін тыңдау әлем тәжірибесінде бар. Мысалы, жуырда латыш елінде «платформа» деген сөзге қарапайым қызметкер керемет сөз тауыпты. Оны жалпы жұрт ұнатыпты. Латвия президенті оны өзі шақырып марапаттапды. Халыққа ұнаған терминді Терминком бекіту керек. Ондай термин тез сіңіп, қолданысқа ие болып кетеді. Сондықтан интернет арқылы хылықтың көп дауысын жинаған терминге артықшылық беру керек. Ал бізде, керісінше, кейде Терминком бекіткен сөзді халық қабылдамай жатады. Сол себепті келешекте термин бекіту ережелерін дұрыс жасауымыз қажет» деді.

Қазыбек Иса: «Бұл дер кезінде ұйымдастырылған маңызды да қажетті шара болды. Мамандардың ұсынған терминдері әділ бағаланды, өйткені әрбір термин алаңда тіркеліп тұрды. Мен де оларға түрткі болсын деп біраз терминді жіберіп қойдым» деген ойын білдірді.

Белгілі терминолог-ғалым Шерубай Құрманбайұлы ұйымдастырушылар мен сарапшыларға, мамандарға алғыс білдіре отырып, терминнің принциптері, оған қойылатын талаптарды, ұсынылған терминдер сапасына, терминшілер нұсқаларын талқылау, оған баға беру тәртіптеріне тоқтала келіп, Серік Ерғалидың *серия-дүркін, мотор-жүргек, арсенал-жыйдақ, конкурс-екшем* терминдеріне, мен ұсынған *брифинг-лезжиын, редактор-сарашы, дизайн-әсемәр, спам-қысасхат (зорымхат), автор-иелмен* сөздеріне оң баға берді.

Жеңімпаз Серік Ерғали ағамыз сонау 90 жылдардан бері терминжасаммен айналысып келеді. Өз кезегінде сөз алған ол өзінің терминжасам әдіс-тәсілдерін ортаға салды. Терминжасам күрделі процесс екенін, терминде мағыналық, грамматикалық үйлесім болу қажеттігін, балама сөз жасамас бұрын сөз этимологиясына, түсіндірмесіне (дефинициясына) зор мән беретіндігін ескертіп өтті. Жеңімпаз көнерген сөздерімізді жаңғыртуға да ден қоюды ұсынды.

Расында, алғаш конкурс басталғанда көптеген сала мамандары, терминолог-ғалымдар «терминдерді дауысқа салып бекітуге болмайды, бұл конкурс әділ болмайды, дау-дамай болады» деген сөздерді айтты. Біріншіден, бұл конкурсқа сала мамандары мен бұрыннан терминжасаммен айналысып жүрген терминологтар өздерінің ойларында жүрген терминдерді ұсынып, оны «termincom.kz» сайтындағы алаңға жүктеді, оған мамандар, сарапшылар пікір білдірді. Екіншіден, термин нұсқалар бұқара жұртқа ашық, жария түрде алаңда тіркеліп тұрды. Үшіншіден, бұл жерде қарапайым жұрт ешқандай дауыс берген емес (оған мамандар пікір білдірді) және ұсынылған терминдер әлі бекітілген жоқ әрі бекітілуі үшін бірнеше кезеңдерден өтері белгілі. Төртіншіден, қай маман қандай термин ұсынса да, қандай пікір айтса да, ақырғы сөзді терминжасамның қыр-сырын жетік білетін сала мамандары мен тілшілерден құралған сарапшылар тобы қорытынды шығарып, соңғы нүктесін қойды.

Өз басым терминжасам барысында ерекше бір әлемге – сөз құдіреті атты әлемге енгендей болдым. Тіліміздің байлығына, оның сөзжасам мүмкіндігінің молдығына көз жеткіздім. Екі сөзді барынша қысқа да нұсқа біріктіре отырып, синтезделген, мағынасы түсінікті де кең, айтылуы, естілуі мен жазылуы ыңғайлы да көркем сөзнұсқа табуға тырысып бақтым. Өйткені терминге қойылатын талаптардың ең бастылары, бірі және бірегейі – қысқалықпен дәлдік саналады. Терминнің мейлінше түбір, туынды, біріккен сөзден болғаны абзал. Кезінде «өнімсіз жұрнақтар», «рең мәнді жұрнақтар» атап келген қосымшалардың сөзжасам әлеуеті молдығын түсіндім. Олардың әрқайсысының да сөзге үстеме мағына, рең беретін, тіпті сөздің екінші сыңары бала алатын қабілетін аңғардым. Осындай тасада қалған жұрнақтарды қайта жүйелеп, жаңғырта зерттеудің қажеттілігін сезіндім. Мен ұсынған *лезжиын (брифинг)* сөзі болашақта Терминкомға бекітуге ұсынылатын терминдер тізіміне енсе, *тықсырыс (прессинг)* сөзі үздік терминнің бірі саналды.

«Он ойланып, тоғыз толғанып», шебер мүсіншідей «қырық қырнап, бір сырлап» жасаған төл термині әркімге дүниеге әкелген жасампаз, теңдессіз туындысы іспеттес. Оны қолдайсың да қорғайсың. Сәтсіз жасаған терминдерің үшін уайым шегесің, ұяласың, кейін «әттеген-ай, неге олай жасамадым, былай беру керек еді» деп өкініш білдіресің. Солайша, сан түрлі эмоцияға, неше түрлі психологиялық күйді бастан

кешіресің, толғаныс пен тебіреністе боласың, кейде ерекше бір шабытқа бөленесің, сәтті термин шығарсаң, шаттыққа кенелесің. Кейде тіліңе керемет бір құйқалы сөздер, сөз орамдары «құдай таңдайыңа салғандай» орала кетеді.

Терминжасам процесіне байланысты менің ұсыныстарым:

- терминдерді мейлі маман ұсынсын, мейлі қарапайым адам ұсынсын терминалаңға тіркеп, мамандар мен халық талқысына жан-жақты түсуі, оларға қатысты пікір айтылуы қажет;

- жалпы халыққа, мамандарға ұнаған терминдер салалық мамандар мен тілші мамандардан құралған сарапшылар талқысынан өтуі тиіс.

- сарапшы пікірін алған терминдер уәкілетті органдар (ЖОО, ҒЗИ, әкімдік және т.б.) тарапынан да талқыланып, қарастырылуы орынды;

- бұл кезеңнен өткен терминдерді Тіл білімі институтының ғалымдары талқылап, мақұлдап барып, Терминкомға бекітуге ұсынғаны дұрыс;

- барлық кезеңде талқыланған дайын терминді ғана Терминком бекітіп, оны кейіннен барлық ақпарат құралдарында жариялағаны жөн.

Белгілі бір затқа атау бермес бұрын оның түрлі қасиеттерін (қызметін, пішінін, құрамын, материалын, т.б.) ой таразысынан өткізіп, зерделеп зерттеп алу қажет. Кірме сөзге төл тілімізден балама беру үшін сол сөздің этимологиясына, түсіндірмелеріне (дефиницияларына), әртүрлі тілдерде белдіретін түрлі мағыналарына, қолданыс аясы мен ерекшелігіне баса назар аударған дұрыс.

Әрине, біз ұсынған терминдер өміршеңдігіне еш жорамал жасай алмаймыз, күні ертең-ақ еніп, халыққа сіңісіп кетеді деуден аулақпыз. Мәселе – сапалы терминдерді терминалаңға жинап, қалың бұқараға жариялай беру. Мысалы, шаңғы деген сөзді алайық. Оның этимологиясы қандай, оны кім ұсынды, негізінде «шаң» түбіріне «-ғы» қосымшасы жалғану арқылы жасалған ба, ол жағы – беймілім, бірақ халық әлдеқашан қабылдап, сіңісіп кеткен сөз. Мен де осы сөздің (*шаңғы*) жасалу тәсілімен сырғы (*коньки*) сөзін ұсынған едім. Бұл термин құралдың қызметіне қарай жасалған термин деуге келеді.

Терминжасам барысында бізге көнерген сөздеріміз де көмекке келеді, яғни ұмыт қала бастаған сөздерімізді қазына тауып алғандай, қайта жаңғыртып, оларға жаңа терминдік мән үстеп, олардың мағына аясын кеңейте отырып, қайта қолдану да өте маңызды. Тіпті өзіміз ауызекі тілде күнделікті тұрмыста қолданып жүрген сөздеріміздің де кірме сөздерді алмастыру әлеуеті зор, тілімізде бар сөздерді елемей, жаңа сөз

іздеп дал болатын кездеріміз де болады. Ол үшін тілді терең меңгеріп, оның құнарымен сусындап, тұңғыйығына терең бойлай алу қажет.

Терминдерді сөз тіркесінен, ұзын сонар сөйлемшеден жасауды доғару қажет. Ондай сөз термин емес, оның түсіндірмесі (дефинициясы) болып шығады. Түбір, туынды, біріккен сөзден жасалған терминдердің де мағынасына, құрамына, жасалу жолына мұқият болған дұрыс. Олардың мағыналық-грамматикалық жағынан дұрыс үндесуі, кірігуі қадағаланады. Қысқалықтан, үнемділіктен қашпау керек. «Сөзді қысқа берсек, терминіміз мағынасыз жасалады, керексіз болып қалады» деп қорқамыз. Орыс тілінде неге сөз көп. Өйткені олар екі сөздің бастапқы түбірлерін алып немесе сансыз көп жұрнақтарының бірін жалғап сөз жасай береді. Бұдан жүз жыл бұрын сол жасаған сөздеріне халықтың көпшілігі риза болмай, күлген де шығар. Ендеше, сөздің халыққа сіңуі де, тілден шығып қалуы да уақыт еншісінде. Кез келген тілдік элементтің сапалы не кемшіл жақтары оны қолданғанда (жазғанда, айтқанда, естігенде) белгілі болатынын тәжірибе көрсетіп келеді.

Қорыта айтқанда, аталған конкурс өз дәрежесінде өтті. Онда біреуді алалау, кемсіту, екінші біреуге артықшылық берілді деуге келмейді. Өйткені алаңда кімнің қандай термин ұсынғаны, олардың сапасы, мамандар берген пікірлер, бағалар, жинаған ұпайлар «тайға таңба басқандай» анық көрініп тұрды. Ұсынылған терминдерді көру, оларға пікірін білдіру кез келген адамға қолжетімді болды. Олай болса, бұл конкурс терминжасамға жаңа серпін берітін, оны іс жүзінде дамытуға арналған пайдалы іс-шара деуге болады.

Ендеше, әлемдік жаһандану заманында тілдік бет-бейнемізді лайықты сақтап қалуды ойласақ, ұлттық терминологиямызды дамыту, оны төл сөздеріміз арқылы байытуды ойластырайық. Әрине, бұл кірме сөздерді жаппай аудару беру деген сөз емес. Әлем халықтарының бәріне сіңісіп кеткен күнделікті қоғамдық қатынастарда жиі қолданынылатын ортақ терминдерді мейлінше аудармай берген де дұрыс болады. Кірме сөздің мағынасын дәл беретін сөз табылғанда ғана аударма сәтті аударма болып есептеледі. Олай болса, жаппай аударамыз деп жүріп тілге қиянат жасап алудан да сақ болайық.

ТЕРМИНОЛОГИЯНЫ ДАМУЫҒА АРНАЙЫ ТЕТІК КЕРЕК

Тіліміздің дамуындағы термин мәселесі әліде өзекті. Терминді қазақшалау лексикалық қорды байыту, ең әуелі тілдің ғылыми саласын дамыту. Сол себепті, тілдің қаншалықты лексикалық қоры бай болса да, оның терминдік жұтаңдыққа тап болуы заңды да. Терминологияны дамытуға сөздерді «тізіп терминге айналдырудың» қатысы жоқ, ең әуелі сәйкес ғылыми саланың дамуына тәуелді.

Терминология - белгілі бір ғылыми ойлау жүйесінің даму нәтижесі. Егер де ғылыми салалар қазақ тілді ғалымдармен қамтылмаса, ал олардың жұмысы өз тіліндегі ғылымды дамытуды қамтымаса, сол саладағы терминология да тоқырайды. Сондықтан терминология саласын біржақты Мемтерминкоммен шешу мәселені жартылай және жасанды жолмен ғана қарастыру болмақ.

Сайып келгенде, қазақтілді терминология қазақтілді сәйкес ғылыми салалардың дамуына бірден бір тәуелді нысан, сол салаға сәйкес қазақтілді ғылыми орта нығаймай, оның тілін ортасыз дамыту жасандылыққа душар етіп, одан ештеңе шықпайтынына назар аударатын уақыт келді. Біздің кәзіргі терминологияның жайы да осымен шамалас ахуалды бастан кешіп отырғаны жасырын емес. Терминология саласындағы мәселелер шешілуден гөрі кейбір күрмеулі сипатқа ие болып отырғаны да сондықтан. Бұл – бір мәселеден өзге мәселенің туындап отырғанының айғағы. Енді туынды мәселелерді санамалап көрейік.

Бірінші. Қоғамдық ортаның талқылауында термин мен жаңа ұғымдар, сөз тіркестері мен лексикалық бірліктердің әуесқойлық форматта қаралуында. Терминнің өзі - ең әуелі ғылыми тілдік нысан. Ендеше, оны қарастыратын да, қолданатын да, тіпті дамытатын да ғылыми субъект болуы керек еді. Бұл мәселені шешуден біздің ғылым субъекттері аласталған секілді енжар немесе олардың дауысы ескерілмейді және оларға қазақтілді терминологияны дамыту міндеті толық жүктелмеген болмаса ғылыми лингвистикалық бастаманы алға бастыратын тетік жоқтықтан осындай халды кешіп отырмыз. Ғылыми кеңестердің тер-

минмен айналысу мүмкіндігі мен әлеуеті қарастырылмаған. Содан келіп, бұл күрделі мәселе ғалымдар мен сарапшылардың емес, қарапайым тіл жанашырларының, ұлтшылдық нысанына айналған.

Өз кезегінде әлгі термин тудырушы «жанашыр топ» қазақтілді термин мен неологизмді қоздатып, терминологияны ұшқары көріністерге ұрындыруда. Сала мамандарының міндетіне қол сұққан әуесқой лингвистер мен тіл жанашырлары аталмыш салалық терминологияға пайдасынан гөрі, қолданымы жарамсыз жасанды «неологизмдерді» балалатып, залалын келтіруде. Ал, бұл жайт аталмыш сала бойынша білім негіздерін қазақ тілінде оқып сіңіруді ауырлатып, білім тұтынушы жастарды қазақтілді білім көздерінен шошытуда, қашыруда. Олар амалсыз түрде орыстілді білім көздеріне жүгініп, нәтижесінде қазақ тіліндегі тұрмыстық деңгейді меңгерген орыстілді маманға айналуда.

Терминологиясы әрі-сәрі ЖОМдардағы (жоғарғы оқу мекемесі) білім беретін қазақтілді бөлімдер мемлекеттік тілдегі оқулықтармен, керек-жарақпен қамтылмастан, қазақтілді студенттердің, аспиранттардың орыс тілінде оқуы дағды мен нормаға айналып, ақырында қазақтілді ғылым тілі тоқырауды бастан кешуде.

Екінші. Қазақ тілді терминологияны дамыту мәселелері тілдік сұраныстан гөрі, тілдік кембағалдықтан (неполноценность) туындап жатқандай сыңайы бар. Мәселен, терминнің қазақшалануы ғылыми ортаның сұранысынан емес, ең әуелі отаншылдық тұрғыдан тіл жанашырларының араласуынан жаппай қазақша терминдету қозғалысын туындатып жіберді. Бұл сырттай қарағанда, қазақ тілінің лексикалық қорын байытушы, тілді тазартушы сипаттағы үдеріс болып көрінгенмен, терминология мәселесін қарастыру ғылыми үдерістен тыс, маманданған негізде емес, қоғамдық сипатты болғандықтан, керісінше, тілдің лексикалық қорын әлдебір лингвистикалық вируспен былғайтын, тілдік жүйені ыдырататын және тіл тұтынушыларын жирендіретін ахуалға әкеліп соғуда.

Уәжіміз жалаң болмасын, мысал келтірейік. Тілге соңғы жылдары зорлап-зомбылап кіріктірген программа, лидер, рыйнок («рынок» деп орысша жазып жүргенімізді мойындайық) сөздерінің баламасы болып жүрген бағдарлама, көшбасшы, нарық неологемдері арқылы қазақ тілі байыды ма, лингвистикалық жүйесі нығайды ма, сөзжасам қабылеті артты ма?! «Иә» деуге асықпайық! «Ориентир» ұғымын беріп келген «бағдар» сөзі арқылы қазақ тілі «ориентировка» ұғымын беретін «бағдарламадан»

қағылып қана қойған жоқ, осындай қатардағы сөздердің қазақша баламасын тудыру үдерісі тұйыққа тірелді.

Бұған дейін «аялда» етістігінен «аялдама» зат есімін тудыру қалыптасқан үдеріс болса, енді кемінде 6-7 салалық мағынасы бар «программа» сөзін бір ғана дәйексіз сөзбен баламалау тәжірибесі пайда болды. «Бағдарлама» сөзі белгілі бір бағытты жалпылама дөрекі түрде бетке алу мүмкіндігі болса, «программа» ұғымы нақты тәсілдер мен мүмкіндіктер қарастырылып, қойылған мақсатқа, межеге нақты жету жолы болып табылады. Нәтижесінде қазақ лексикасын «тонайтын» шала терминге тап болып отырмыз.

Бұған қоса, тіліміздегі белгілі бір нысан (әскер, ел, жол) бойынша басшылықты білдіретін қолбасшы, елбасшы, жолбасшы сөздерінің жасамдары енді белгілі бір топтың, лектің ұшы, басы дегенді білдіретін «лидер» сөзіне «көшбасшы» деген жадағай да жасанды сөзді балау арқылы тәрк етілді; «лидердің» ешқандай басшылыққа қатысы жоқтығы ескерілмеді, сөйтіп, тілдің морфологиялық әлеуетіне нұқсан келтірілді. Термин дефинициядан ажырады. «Лидер» қазақшаланғанмен, қазақ тілінің сөзжасам қасиетінің кейбір мүмкіндіктеріне нұқсан келді. Осылайша, аталған жаңа сөздер арқылы «қазақ тілі нығайды ма?» деген сауалға берілетін жауап жоқ, тұйыққа тіреліп отыр.

Белгілі ғылымтанушы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Орақ Жолмырзаұлы Әлиев кәзіргі сіңісті болған «өркениет» пен «мәдениет» терминдерінің орны ауысқанын дәлелдеп тастағалы бірнеше жылдың жүзі болды. Оның дәйегінше: культура – мәдениет емес, өркениет, өйткені, ол терминнің басында ауыл шаруашылық сипаты жатыр, егіннің белгілі бір дақылды өркендету мазмұны жатыр, ал «цивилизация» ұғымында қалалық тірліктің мазмұны сіңген гректің «қала» сөзін білдіретін латынның *civilis* деген адам дамуының өлшемін байқататын қала ұғымымен шендеседі. Ал біз ол сөзді «мәдениет» ретінде керісінше «культураға» қолданып жүрміз. Бұл сөз араптың Мәдине қаласының атауы, ендеше бұл Орекең айтқандай шынында да «цивилизацияға» сұранып тұрған термин емес пе?!

Енді бір мысалға назар аударайық. Бірнеше ғасырлық тарихы бар «рыночная цена» ұғымын беріп келген нарық сөзі зорлықпен «рынок» ұғымының баламасы болып таңылды. «Сауда орны» ұғымымен бірге «тауар айналымының алаңы» деген ұғымды бере алатын «рынокқа» одан да «базар» сөзі лайық емес пе еді?! Сөйтіп, «нарық-рынок» балама-

сы арқылы тілдің талай ғасырлық қалыптасқан лексикалық мазмұнын тәркілеу жүзеге аса бастады.

Ондап саналатын бұл нәтижелер тілімізге ене бастаған әлемдік неологемдерден өш алып жүрген Дон Кихотты елестетеді. Мұндай көріністердің астарында шын мәнінде, біздің тіліміздің ішкі қуатын күшейтумен айналысудан гөрі, терминологиялық әуесқойлық дағды орын алған, халықаралық ұғымдар мен терминдерді түсінбеуден туатын құрметтемеу және қабылдай алмау кембағалдығы мен қазақ лексикасын дамыту жолындағы шыдамсыздық жатыр.

Үшінші. Терминологиямен айналысатын тиянақты ғылыми-мемлекеттік құрылым жоқ. Кәзіргі ғылыми сипаттан алшақ үдерісті қолданып, қазақша термин тізімдерін бекітумен айналысатын Мемлекеттік терминологиялық комиссияны ғылыми алқаға да, мемлекеттік құрылымға да, тіпті, термин мәселесіне тиянақты араласатын қоғамдық ортаға да жатқыза алмаймыз. Бір қызығы сол – мемтерминком бекіткен терминдердің міндетті қолданымдық құзыры жоқ. Оның үстінде бұл комиссияның атауында «мемлекеттік» анықтауыш болғанмен, терминді мемлекеттік тұрғыдан қарастыратын мемлекеттік құрылым емес. Себебі, жылына анда-санда жиналып, қолға түскен термин жобасын талқылайтын бұл құрылым форматы жағынан қоғамдық алқаға жатады.

Мемтерминкомның термин мәселесін жүйелі шешетіндей қауқары да, мүмкіндігі де жоқ. Ғылыми салалық кеңестермен де, қоғамдық ортамен де тығыз да жүйелі қатынас орнатылмаған. Ұсынылған баламаларды алдын ала талдайтын, сараптайтын зертхана жоқ. Термин жобаларын жариялы түрде талдауға арналған заман талабына лайық бұқаралық ақпарат-жаршы құралы тағы жоқ. Нәтижесінде қарастырылған терминдер субъективтік сипаттан әріге аса алмауда, бекітілген терминдер лингвистикалық ортаның сенімінен шыға алмай, көбіне күмән мен дау тудыруда. Бекітілген терминдеріміз де дәйексіз ономастикалық ахуалдың кебін киюде. Тіпті, бір билік өкілінің терминге қатысты пікірі әлгі лингвонисанның тағдырын шешіп жүргені адам жылатар жағдай.

Жалпы, Мемтерминком - Кеңестік өкімет талабы мен тоталитарлық қоғам тудырған және ақпараттану қарқыны бәсең кезеңге тән өткен шақтың құрылымы. Оны заман мен тілдің даму талабына сәйкестендіруді ойластыратын уақыт келді. Қысқасы, Мемтерминкомның кәзіргі ахуалы қазақ тілінің терминологиясына үлес қосатындай тіл талабы мен заман қарқынына ілесетіндей құрылым бола алмай отырғанын мойындау

- әлдекімдерді жазғырудан туындаған жайт емес, мемлекеттік тілдегі тоқыраған ғылым тілін ғылыми ортаның жанды қатынас құралына айналса деген аңсардан туындаған ортақ уәж.

Сонымен, қазақ терминологиясын дамыту үшін не істеу керек? Біздің пайымымызша, ол үшін төмендегідей ұстанымдар ескерілгені жөн:

- термин – ғылыми нысан, бірақ жалпыға ортақ тұтыным сипаты бар лексикалық бірлік;

- термин дамыту мәселесі - мемлекеттің араласу міндеті болып табылатын мемлекеттік тілді дамыту саласы, бірақ термин қалыптастыру – тілді қолдану үдерісіндегі қоғамның ортақ міндеті.

Аталмыш ұстанымдарды ескерсек, терминологияны дамыту құрылымы төмендегіше түрде өзінен өзі туындайды.

Біріншіден, қазақ терминологиясын дамыту тұжырымдамасы мен сәйкес нормативтік акт қажет.

Екіншіден, белгілі бір ғылыми кеңес, технологиялық ұжым немесе мемлекеттік мекеме мүдделі бола тұрып, нақты терминді қазақшалауға немесе неологемдік сұраныс жасайтындай алгоритм орнығуы керек.

Үшіншіден, белгілі бір терминді қазақшалауға немесе неологемдік ұсыныс жасауға сәйкес түрде салалық ғылыми кеңес, кафедра, технологиялық ұжым немесе мемлекеттік мекеменің, тіпті, жекедара сарапшының қақы болуы тиіс.

Төртіншіден, мемлекеттік тараптан терминологияны дамытуға бағытталған, жаңа терминдер мен неологемдерді зерделейтін ғылыми терминологиялық зертхана болғаны жөн.

Бесіншіден, сұранысқа сәйкес түскен ұсыныстардың талқысы жариялық сипатта жүруі керек, ол үшін арнайы электрондық сөзжария (сайт, портал) лайықты құрал болар еді.

Алтыншыдан, Терминологиялық зертхана мен ғылыми кеңестердің талқысынан өтіп, сұрыпталған ақырғы терминдік бірліктер сәйкес министрлік (Білім және ғылым) құзырымен сынақтық мерзімге қолданысқа ұсынылғаны жөн.

Жетіншіден, сынақтық мерзімнен өткен терминдер үкіметтік терминологиялық комиссия қаулысымен бекуі тиіс.

Осылайша құрылған терминологиялық ғылыми-мемлекеттік-көпшілік құрылым жалпы тіл тұтынушылары мойындайтын және баянды да дәйекті термин саласын дамытып қана қоймай, бұл саладағы ұшқарылық пен тоқырауды жояды деген сенім бар.

ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ТАҒЫЛЫМ

XX ғасыр басындағы қазақ терминологиясы

Қазақ терминологиясының даму тарихын бірнеше кезеңге бөлуге болады. Әр кезеңнің басты сипатын, өзіндік ерекшеліктерін анықтау арқылы қазақ терминтану ғылымының дамуы мен ұлттық терминологиялық қорымыздың қалыптасу тарихын ғылыми тұрғыдан зерделей аламыз.

Ұлттық терминологияның алғашқы кезеңі сонау 1920-1930 жылдарға, екінші кезеңі 1930-1960 жылдар аралығы, ал үшінші кезеңі 1960 жылдан қазіргі уақыт аралығын қамтиды деуге болады.

XX ғасырдың 1920-1930 жылдары ұлттық ғылым тілі қалыптасты. Қазақ зиялылары термин, терминологиялық сөздіктер жасау ісін қолға алып, қазақ терминологиясының негізі қаланды. Терминологияны дамытудың бағыт-бағдарын, басшылыққа алтынатын қағидатарын қазақ зиялылары белгіледі.

Алдағы уақытта қазақ терминологиясының қалыптасу мен өркендеу жолдары туралы материалдарды үнемі жариялайтын боламыз. Мақсатымыз қазақ терминологиясының өткеніне көз жүгіртіп, бүгінгі жайкүйін, жетістік-кемшіліктерін айқындап, болашақ даму бағыттарын бағамдау. Бұл тұрғыдан қарағанда өткен кезең тәжірибесін зерделеп, одан тағылым алу өте маңызды. XX ғасыр басындағы алаш оқығандарының терминжасам тәжірибесіне үңіліп, олардың қаламынан туындаған атауларды саралап, салыстыра отырып, ұтымды жасалғандарын қазіргі кейбір сәтсіз неонимдер мен баламасы табылмай жүрген кірме терминдермен алмастырып, қайта түлетуге болады. Бұл ұлттық терминжасам тәжірибесіндегі сабақтастықты сақтау үшін де, терминология тарихы қажетті жұмыс.

Осыны ескере тырып біз төменде XX ғасырдың 1920-1930 жылдары жарыққа шыққан мақалаларды назарларыңызға ұсынамыз.

ДҰРЫС ПА? БҰРЫС ПА?

Қазақ тілінде түпкі мағанасы белгісіз сөздер бір сыпыра бар. Мәселен:

ұлан	еңгезер
шаңқан	қырым
байыс	
жүр	дар
көксіл	кере
бағы	мама
сүмбіл	мәре-сәре
күпті	шоқ-шоқ
мұнтаз	толағай

Осы сөздерді сөйлемге қосып көрейік: *бойы еңгезердей, құс баласы қырымға қарайды, дардай болып балаға неге тиесің? Су ма, кереңді іш! Мама біине мәре-сәре болдық. Шоқ-шоқ, саған аз. Толағайланып қалды. Ұлан жаздай ән салсаң Шаңқан бөз. Шаңқан түс. Қазақ көксілдері қай заман, мына заман бағы заман. Сүмбіл шаш астан күпті болды. Мұнтаздай болып отыр. Жұрдай болып жүр. Төрт байыстың баласы. Соңғы Қаракерей Қабанбайдың жырында келеді.*

Потаниннің Манғолияны зерттеген кітебінде ұйқас сөздер кездеседі.

Орысша	Қазақша	Мағылшасы
вал (стена)	қырым	херим крым
князь	пайыс	бейсы
красное	ұлан	улан
белый	шаңқан	цоган
большая вода	дар	дар
холм	толағай	талогой
солнце и луна	мәре-сәре	нара-сара

Мағыл түрік тілдері тұқымдас екендігі, кейбір сөздердің ортақ екендігі белгілі. Сондықтан мынау мағылша сөздер біздің іздеген түпкі мағналарымызды тауып беруге жарай ма? Арғын, найман, қоңырат, жалайырдың мағылдан шыққаны анық болса, осылардан тараған сөздер болмай ма?

Қазақша	Орысша	Азарбайжанша	Түрікше
бағы	самозванец	бағы	
сүмбіл	колос	сінбіл	
мұнтаз	отличный	мұнтаз	
шоқ-шоқ	много-много		чоқ-чоқ

Бұлай шендестіру дұрыс па? Бұрыс па?

Енгезер, кере, мама, жүр, көксіл, күпті деген сөздердің түпкі мағанасын білетіндер бар ма? Бұдан бұлай осындай сөздер баспа бетіне түсіп отырса қалай болады?

Түпте*

АТАУ ТУРАЛЫ

(«Еңбекші қазақтың 121-інші санындағы «термен тұуралы» деген мақала тұурасында) Түрік білімпаздарының қаулысы дұрыс. Мәдениеті кем елден бір, мәдениеті зор елден екі алып, бір ұғымға неше түрлі ат қойып былықтырғанан «тіл байытам» деген қимылдан басқа түсетүн пайда жоқ. Әзірге тіл байытпайақ, мәдениеті үлкен елдерден «атаулар» қарызданып ақ тыныш отырған жөн. Ондай ел, әрине Аурыпа елдері.

Түрік білімпаздары қаулысын еш бір елге үлкен болады деген емес. Олай болудың қисыны да жоқ. Ол қаулысы ғам ағайыншылық айтқан ақылы түрік қалқының әр қарамының тіл айырмалары не дәуір болады. Бәріне бірдей тіл заңын жазу болмайтүн жұмыс. Мәселен: қазақ пен әзірбайжанды, арды тер сөйлетемін деген қолдан келмейтүн жұмыс қой!

Олай деген менде, ол қаулы ескерусіз қалатүн іс емес, ескеретүн нәрсе. Бірақ, қазақ тіліне жат тілден атау сіңіріп алудың реті өз алдына бөлекшерек жұмыс. Қазақ тіліне бұдан былай ғана, не болмаса, кеше

*Түпте** – жасырын ат (псевдоним) қай зиялыға тиістілігін ғалымдар зерттеуде. Әзірге белгісіз.

мен бүгін ғана жат елден атау кіріп отырған жоқ. Бұл, заман-заманнан бергі келе жатқан ағынды іс. Бұл іске, тұрмысқа мұрындық болатұн, орысша жете оқыған біздер шорқақ болсақтағы, асқар тау, кең даланың қалың қазағына осы күнгі ноқта ағасы болып отырған, Қаратжан қойшы қожайын аса жетік, біз, әншейін, тұрмыс шіркіннің жүрісіне жете алмайсын деп байдың жолын бөгеп, аузы-мұрнын баспамен тыққыштап «ананы алай», «мынаны былай» деп асығып, аптығып есін шығарып жүрміз. Болмаса, қашаннан бері басқа тілдің атаулары қора-қорасы мен айдап қазақтың қара қазанына қайнатып, өзінің қол тумасындай қылып сіңіріп қазақ тілін басқаға жем қылмай өз беті мен сақтап келген солар болатұн егерде солардың жолы ескерусіз қалса не тілден айырыламыз, не тілді оңбағандай қылып шұбарлап бұзамыз; нені мазмұндасадағы сөзі үркердей ғана оқығандарға түсінікті болып, жалпы елдің тісіне қатаң тисе, ондай баспа сөз жұртқа жайылмайды. Сөйлемі олақ жүйерленіп, сөзі түсініксіз басылған кітап болсын, гәзет-журнал болсын қол сұртуден басқаға жарамайды.

Басқа тілден сөз қарыздануды мен де жақсы көремін алғанда үйір-үйірі мен, қора-қорасы мен топырлатып айдап алудан да қашпаймын. «Бірақ, қазанды сәл ғана қозғаңқырап, ескілі, жаңалы бар жолдың сорабынан шықпайық. Алған сөздің ұғымына дұрыс келетұн қазақ тілінде өз сөзіміз болып жүрмесін жанада ол сөздер қазақ тіліне оңай сіңіп кететұн болсын. Бұл тұуралы қазағыстан мемлекет білім кеңесінің белгілі жол-жобасы бар. Ол жол-жобада ежелгі тіл заңының, аржағынан да тексере қаралған. Ол жолды басқа қазақтың да есінен шығармағаны жөн.

Білгішсініп бет-бетіміз бен жорта заң шығарғанша, білгенімізді ұсыныс ретінде бір құймаға төгіп, бір дүкеннен іс шығарған дұрыс болады. Білім кеңесі жаңылмайды емес, жаңылады тұрмыс жүзіндегі ағымда үйлеспеген жерлері де толып жатыр. Солай болсада елең қылмай шапқылай жөнелгеннің орны келіңкіремейді. Белгілі бір ұғымға біздің тілде дұрыс сөз болған менде, «бұл ұғым жат тілде мынандай сөзбен айтылушы еді. Дәл сол сөздің тұууына шарт-себебі сай болмағандықтан өз сөзімізді қалдырып басқа тілдің сөзін қолданамыз» деген пікірге қол қоюға болмайды. Егерде сол мақаладағы сөздердің бір азын алсақ, онда «пролетариат», «боржой», «іреболосыйе», «тап» жана басқа сөздер бар, бізге осылар ақ жетеді. Рұм заманындағы латын тілінде панасыз жалаң аяқтарды «пролетариат» деген. Кейінгі замандарда өндіріс құуаты ұлғайып пабірік-зауыт шыққан соң жалаң аяқтар іске жарап жұмыскер

болды. Маркстың айтуынша адам баласын қоғамшылыққа (сотсыйлайызм) пролетариат жеткізеді деді, онысы – зауыт-пабіріктегі өндіріс қызметіндегі жұмыскерлер.

Бор жой дегені – қалалық деген пұург (прансозша – бұрж дейді) қорған, қала деген сөз. Қалалық болғанда қаланың жалпы жұрты емес, қаланың шаруа-саясатына қожа болып отырғандарды ғана айтатұн. Олары саудегерлер, сауда малының өсімнің (торг) капитал иелері еді. Әлгі аталған көсемнің айтуынша бұл тап саясатқа қожа болған соң адам баласын кейін тартады, қоғамшылық жолындағы сыпырып тастайтұн ылас бұзатұн бөгет бұларды сыпыратұн, бұзатұн пролетариат болады деді. Осы сөздер әлі де ырас болып келеді. Әлеуметтің түрлі қыртыстары осы 50 тап жаққа қарай жиырылады. Екеуі әлі де алысуда.

Ал енді, қазақ жұртын қоғамшылыққа апаратұн қазақтың кедейі болып тұр. Осы күні қазақ жұртында бай мен кедей ғана тартысып отыр. Кеңес үкіметі өзінің қоғамшылыққа жөнеген жолында қазақтың кедейі пролетариат орнына қосшылыққа алып отыр. Байлар бұл жолда сыпырып тасталатұн сыпырынды болып отыр. Ұғым осындай тіреуге келіп тіреліп отырғанда-қазақтың байы-боржойы, кедейін пролетариат дегенде не дейміз? ұғым бір, мақсат бір ғой! Болмаса, сөздің тариқтағы шығу ретіне қарай дұрыстаймыз деп қазақ даласына қорған салып, сауда малын дәуірлетіп, мүлік иелерін көгертіп өркендетемізбе? Оны қылуды тұрмыс ағымы көтермес қоғамшылыққа қазақ жұрты орыс жұртынан, ондай бұрыстыққа қайырылмай ақ ілеседі. «Ұру» тұрғанда әріптің «танфе» сін тексеріп, ұруды тап пен қарастыратұн қазақ табылмайды. Ел қазағы сөздің қай ұғымдысын, қазақ тіліне үйлесімдісін, айтуға жеңілін қолданады. Инемен құдық қазғандай сөздің шың түбін тексеріп, ми ашытатұн қазақ жоқ. Оны қылса еріккен латыншылар мен арабшылар қылады. Егер әліппе өзгере қойса, «қафе» ні ескеретұн жанды дәріге таба алмассын. Соны мен сөздің құртын қоздырам деп әуре болғанша, қазақтың бар сөзін қолайлы жерінде қолдана беру керек, бұл бір. Енді сөз басқарманың қортындысында (бұда мақала иесінің есіне) басқарма қазақ тілінің құбылыс заңын, жүйесін бірнеше жалғам, жұрнақтар тұурасынан да жана басқа тілден сөз аударады ежелгі жол мен білім кеңесінің пікірін ескерем деп ауреленбеген көрінеді.

Қазақ тілінде «ц» деген дыбыс жоқ. Бұл дыбысты ел қазағы бұрыннан бері «шы» не «с» деп айтады. «тс» демейді. (Шеркеу – церков, серік – цирк) қазақ елі бұрыннан бері жат тілдері жат тілден сөз ауысса, олар-

ды иесі танымайтұн қылып өзгертіп жіберетұн, оларды қораға ылағып келген малды сіңірейін дегенде жал-құйрығын отап, жүн-жабағысын қырқып күзегендей қылатұн. Мұндай пікір білім кеңесіне де жат емес білім кеңесінің пікірінше тілдердің: ия, ие, иан, ионай, деген жұрнақ-жалғауларын отап тастап сөздің кілең түбірін ғана алғанды дұрыс дейді. Сөздің шынында бұл пікір даусыз дұрыс пікір. Ол жалғаудың керегі де жоқ. Ел қазағының тілі де келмейді. Орыстың «бұумага» дегенін – бәмага деп жүрген қырдағы қожайындардың тілі келмейді. Егер: «ентірнәсіл», «ребліс, (төңкерісті өзгертудің қажеті де жоқ) дегенде онда аузыма құм құйылғандай болар едім. Күн батыс елдерінің жалпы мәдениеті білімі бұрынғы ескі елдерден Грек, Рум жұртына көшіп, олардан соң араб еліне ауған. Кейініректе, дін соғыстарынан кейін ол мәдениет, өнер-білімдер арабтан Аурыпа (Жейріп) еліне көшкен. Сол ескі мәдениет иесі – латын жұртында сотсиене, коммұуне деген екі сөз бір еді. Бұл екі сөзде соңғы төңкеріс атауларында үлкен орын алып отыр: ұғымдары әуелгі ұғым мен байланысты, айырмасы өндіріс заты мен пайдалануда ғана. Бұл екі сөздің орысша ұғымы общика, обществ деген сөздер.

Қазақша: қоғам, қауым деген сөздер, екеуі араб сөзі болған мен қазақтың қол тұумасы болып кеткен. Бұл екі атаудың латыннан араб тіліне аударылған аударылмағанын арабшылар айта берер. Аурыпа елдерінің жалпақ тілінің кедей екенін, не оқымыстылар өрескел латыншыл болып кеткенін бұжолы тексермей ақ, менің ойымша - қазақ тіліне ежелден бергі бауыр басып сіңіп кеткен атауларды сыртқа теуіп тастамай: «коммунизм» ды «қауымшылық», «социализм» ды «қоғамшылық» деу керек. Жоқ болса ылажысыз еді. Бар бола тұрғанда сонда ұмытылғанымыздың түк жөні жоқ.

ТЕРМИНДЕР ТУРАЛЫ

(айтыс ретінде)

Қазіргі күнде бұрынғыдай емес, қазақ әдебиеті өсіп келеді. Бұрынғы ертекшіл, қиялшыл, байшыл жазушылардың орнын жыл сайын қазақтың табшыл жазушылары алып келеді. Тұрмыс ойды билейтін болса, тұрмысқа қарай әдебиет те өркендейді. Бірақ негізінде әдебиет тілден құралмайды.

Тілге бай болып, тіл сара болғанда әдебиетке көркем түсінікті болады. Маркстің айтуынша «тіл текніке арқасында өседі» дейді. Қай жердің текнійкесі алда болса, басқаға қарағанда тілге бай болып мәдениеті де алда болады. Мәдениеті алда болған елдерден көршілес отырған елдер пайдаланып отырады. Бірінші – мәдениет жана әдебиетінен өрнек алса, екіншіден, жаңа тілін де алады. Тіл байлығы молайады. Бір жерде жаңа мәшине істеліп шықса, сол істеб шығарған елдің бірінші қойған аты да ат болып қалады. Ол мәшінені сатып алған ел сол атын атайды. Содан барып тіл байлығы кіреді. Ресейге келген құралдардың аты да сол істелген жерінде қойылған аты мен аталып жүр. Мыйсалы: термометр, барометр, телескоп, мекрескоп, телеграф, телефон, тырақтыр тағы басқалар секілді. Мұндайға ешбір ел жаңадан ат қойам деп әуреленбейді. Құралға қойылған ат бұзылмаған соң, ол құралды істеб шығаратұн мемлекеттердің аттарын өзгерту де керек емес еді. Бірақ Қазағыстанда олай болмай жүр. Жаңадан термен табылып, мемлекет аттары да өзгеріп қалып жүр. Жаңа термен алғандағы бірінші мақсатымыз – мемлекет тілінің ескісін түзетіп жетпеген түбір сөзін, толтырып тәртібті жолға салу. Артта қалған елге өз тілінде білім беру, осымен бірге басқа тілдегі пәндерді өз тілімізге аударғанда жетпеген жеріне тұрмысқа қолайлы, түсінікті термендерді алып білімге, әдебиетке жол ашу болмақ. Қазақ екі тілге ке-дей, кебір пән тіліне бізде атаулық жоқ. Оны қайтеміз? Менің ойымша, қазақ тілінде аты бар сөздерді алу керек, аты жоқ нәрсеге ат табу керек деп күшенуді қою керек. Тарық жүзінде белгілі аты бар мемлекеттерді мисалы Сербій, Белгие деб атағандай болсақ, Йталійа, Сербійа, Белгійанің, аруағынан қорқып атамады ма екен деб келешек күлкі қылмай ма? Келешек жастарға білім бергенде жер жүзіндегі мемлекеттің өз атымен таныстырмақ түгіл, мына қалыпта әріптеріне тілін келтірмей қоямыз ғой.

Жаңа терменде мемлекет атауын былай атайды: Сербій, Йталій, Пырансый, Жапан, Рұмыйн, Кермен, Бессарап, Ұланды, Белжі, Қылжы секілді. Бұлай деб атауға зор себеб айағының иа-мен біткендігі. Менің ойымша, иа-ның бізге тіпті ауырлығы жоқ. Қазақ ішіндегі Ақмедіа, Мұқамедіа, Закарыя, Жақыйалардың йа-сын қайда қоямыз. Атың ауыр деб қалай атамаймыз? Онан соң қазақ әйелдерінің аттары көбіне аяғы иа-мен бітеді. Мәсалан, Разыйа, Балқыйа, Марыйа, Зұлқыйа, Жаныя, Нұрқыйа, Анапыя, Жананыя деб келеді. Оның да құйрығын кеспекпіз бе?

Осы әйтеуір атауға тілі келетін қазақтың Белгія, Германия, Ангілія, Пырансыйа деб атауға тілі келмейді деген бекер сөз. Мына қалыпта келешекте орысша білім алатұн жастардың тілі оралымға келмей қалу қаупі да жоқ емес.

Ал, енді мемлекеттің атын бұзғанда, мағынасы да бұзылыб отыратын жерлері бар. Мәселен, жапанда жұмыскер қыймылы десек, біреу даладағы жұмыскерлерді айтады деб түсінуге мүмкін. Былжы деген сөзді біреу сазға батыб етігін былжитыпты деп түсінбей ме? Жалғыз мемлекет аттары ғана емес ау кейбір шәрдің аты, болмаса бір атақты адамның аттарының да бұзылыб кетіб жүргендері бар. Ал енді кейбір кітап аударыушылар –Латұшін көр деб аударған кітабына ат қойыб жүр. Оның не екенін түсінетін кісі жоқ. Жай шамалап қарағанда олар да осындай шәр аты яки мемлекет аты болуға тиісті. Енді жалпы халыққа бірдей болыб жүрген терминдерді сөз қылайық: «Лениннің ұлт мәселесі тақырыбты сөздері» деген кітабтың айағында Кенже ұлының түзеткен көп термендері бар. Мұнда қате сөздер көп табылады, мыйсалы ағылшынның (ніжній палата) төменгі палатасы деп айтарлық сөзді бұқарашыл парламан деп жазыпты. Бұл – бір қатасы. Абсалотійзім деген сөзді абсалотшілік депті. Оны ақпатсашылдық десе, анарқый дегенше бассыздықдесе, тағы да пасепес, аннепс дегенше отаншылдықдаң төлету десе, бела рос – беларос деп орысша алмай-ақ қазақша сөз болғанда ұлы орыс, ақ орыс десе қанша айыбы бар осы уақытқа шейін рыйаксіе деген сөзді қаратүнек деген бірталай ұнамды сөз көрініп келе жатыр еді. Кенже ұлының ол сөзді өзгертіп рыйаксыйа деген қайталауықтық деп жазыпты. Орысша айағы зім-мен бітетін қайсыбір сөздер дұрыс айтылып жүр. Капиталшылдық, маркісшылдық деген секілді. Бірақ жалпы терменге, мемлекет аттарына келгенде әркім өзінше бір нәрсе тауыб алады. Айналыб келгенде ол секілді кемшілікті жоятын уақыт жеткен секілді. Бәрін қорытқанда айтатұным: жоғарғы көрсеткен дәлелдеріме

сүйеніп, мемлекет, шәр аты және сын аттарын алғанда бұзбай алу керек. Басқа термендерді қазақшаға аударалық тіл табылса екі орталыққа қалдырмасын, не қазақша түгел аударылып, болмаса өзінің бұрынғы толық күйінде қалсын. Мұндай сөздерді бұзып алсақ жастардың орысша оқуына және орысша сөйлеуіне үлкен кедергі болмақ. Онан соң әрбір кітап жазушылар өз көңіліне ұнаған бір атты қоя салмай мұнан былай мемлекеттің білім кемесесі түзу ат тауып берсін. Жаңа алынған әрбір термендер газет бетінде жарыйаланып отырылсын. Болмаса білім кемесіесі ұнатып қабылдаған термендерді ылайықтап болған кезде бір ірет белсенділердің алдына салып қаратып өткізсін. Үнем мамандарды күтіб қана тұрмай жалпы жастар да өз пікірін айтарлық болсын.

ШЫҒАРУШЫ ДЕЙМІЗ БЕ, РЕДАКТҰР ДЕЙМІЗ БЕ?

(ұсыныс ретінде)

Осы күнге шейін «редактұр» дейміз деген сөзді «шығарушы» деб келеміз. Осының өзі дұрыс емес сықылды. Шығарушы редатұр дегеннен гөрі «Издательге» үйлеседі. Мәселен, «Еңбекші қазақты» Ғаббас шығарды деуге болады, партия камітеті шығарды десек, одан да дұрысырақ болады. Бірақ камітет редактұр емес, издатіл қой.

Ал енді «Еңбекші қазақты» шығарушы пәленше деб, «шығарушы» деген сөзді газетбен байланыстырыб, айтқанда үйлесіңкірейді, бірақ нені шығаратұнын айтбай, жалаң «шығарушы» дегенді айтсақ, мәселен: шығарушы қайда, шығарушыға бар, біздің шығарушымыз келген жоқ... деген сықылды іреттерде түсініксіз де, ерсі де болыб қалады.

Редактұрдың орнына қазақша сөз аламыз десек, шығарушыдан гөрі «басқарушы» дұрыс болар еді. Редаксиені «басқарма» дегеніміз сықылды. Редактұрды басқарушы деуіміз керек еді. Редактұрды жалпылама орысқа түсінікті қылыб айтқанда Руководитель газеты дер едік. Мұнымыз «басқарушыға» дәл келеді. Бірақ «басқарушының» да қыйсыны келмей қалыб отыр. Үйткені басқарушы деб осы кезде заведывающий біткеннің бәрін айтамыз, газеттің өзінде де бірнеше бөлім басқарушылар бар, редактұрды да басқарушы дейтүн болсақ, басқа да басқарушыдан аяқ алып жүруге болмай қалатүн көрінеді.

Енді қайттік?

Біздің ойымызша, орысшалаб кеттік деушілер болмаса, редактұрды «редактұр» деб-ақ жіберсек дейміз. Редактұр десек те өзге мағына ауыб кетпес еді. Редактұр газет-жорнал жұмысын басқаратүн адам екені өзінен-өзі түсінікті болыб тұрар еді. Кемесер, кемесіе деген сөздерде жалпы қазаққа түсінікті болыб кетті ғой, көб болса, – соның біріндей болар еді. Шығарушы, иә басқарушы дегенде, нені шығарушы, нені басқарушы екенін қоса айтбасақ, болатүн емес. Оқушылар бұған бөлім кеңесі не дер екен? «Редактұрың-ақ жарайды» деб бізге батасын берер ме екен, иә өзге бізге батасын берер ме екен, иә өзге бір қолайлы сөз тауыб берер ме екен, осының жауабын күтеміз.

«ӘДІБИЕТ» ЕМЕС, «ӘДӘБИӘТ» БОЛУ КЕРЕК

Осы күні баспа жүзінде: «әдәбиәт», «сәйасат», «кітәп», «тәрбiйә» деген сөздерді тағы басқаларын өзгертіп: «әдебі-йет», «сәйасет», «кітеп», «тәрбiе» деп жазып жүр. Олай жазуларына айтатын дәлелдері мынау: Қазақ тілінде жіңішке «ә» бас буыннан басқа буында келмейді. Шет жұрттан кірген кірме сөздерді өз сөзіміздің айтылуына қарай ыңғайлаймыз дейді. Бірақ қазақ сөздерін байқап қарасақ, бас буыннан басмқа буындарда да «ә» келген сөздерге көп кездесеміз. Мыйсал үшін мына бір аз сөзді алдарыңызға ұсынамын: жәнә, жаңа, жәна, шәйан, жәйау, дүдәмәл, шәріуә, жәйләу, әбдән,

Әбжан, Әлжән, Жәнійә, Шәрійпә, жәрійә, Жәнійпә, Шәріпә, Күләш, Күлән, күмән, шәпшәң, шәршәп, шәшәліп, жәйнәп, шәйнәп, нәшәр, әрмән, шәшәді, кінә, шәйнәмә, мейірмән, Шәрібай...

Осыларға ұқсас тағы басқа сөздер көп. Олай болғанда бас буыннан басқа буындарда қазақ тілінде «ә» келмейді деу дұрыс болып шықпайды.

Ол дұрыс болмаса, жоғарғы айтылғандай бұрынғы сынын бұзып, «әдебійет», «сәйасет», «кітеп», «тәрбiе» деп орынды бұрыстырып айтып жату да дұрыс емес. Кәдеугі өз қалыбы мен жіберіп, «кітәп», «әдәбиәт», «сәйа-сат», «тәрбiйә» деп жазу керек.

Білім кеңесі осы жазған байқап тексеріп қорытынды ойларын газет жүзіне жарыйаласа екен.

Утверждено Коллегией НКП
прот. № 6 от 29. 12. 1927 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

О ходатайстве Джетысуйского ГИНа о переименовании г.Алма-Ата в «Алматы» и е/уезд «Алматинским» Все соображения, приложенные в объяснительной записке Председателя Джетысуйского ГИНа тов. Алибекова, заслушивают внимания. Его ссылки на мнение акад. Бартольда, одного из авторитетнейших тюркологов, и другие исторические и бытовые справки имеют под собою полное основание. К мнению Джетысуйского ГИНа можно добавить следующие: образование имени прилагательного из имени существительного через прибавление к окончанию последнего твердой частички «ты» вместо современной «лы», «ды» свойственно тюркским языкам, в частности казахскому. При этом окончание «ты» в казахском языке является более древним, чем другие формы этого рода. Оно «ты» означает обилие или присутствие чего-нибудь, главным образом воды и растительности, животных и предметов потребления. Поэтому окончание «ты» чаще всего встречается в древних названиях урочищ. Примерами чего могут служить названия совр. урочищ и рек: **«Чыдыр-ты»** (вместо современного **Чидер-лы**), **«Үленті** (вместо современного **Үленды**), **Калдыгай-ты** (вместо современного **Калдыгай-лы**), **Бұлдыр-ты** (вместо **Бұлдыр-лы**), **Мойн-ты** (вместо **Мойн-ды**) и т.д.

Подобные окончания урочищ сохранились во всех губерниях Казахстана, они особенно часто встречаются в Джетысуйской губернии, например, **«Тобылгы-ты»**, **«Бугы-ты»** (название урочищ в Жаркентском уезде); **Соге-ты** (в Алма-Атин. уез.), **«Ыргай-ты»** и **«Раут-ты»** (в Талды-Курганском уезде).

Помимо названий урочищ это окончание сохранилось донныне в казахском языке после звуков: **п, б, т, к, ш, с**. Примеры: **«шаш-ты»** – **волосатый**, **«бас-ты»** – **головастый**, **«шөб-ті»** – **многоотравный** и т.д. Таким образом, лингвистические данные и образование названий урочищ в крае говорят о закономерности и необходимости словообразования **«Алматы»** – яблочный или обильный яблоками. **«Алма-Ата»** является неправильным словообразованием с точки зрения современного правописания каз. слов. создает неудобство при письме, так

как по современному казахскому правописанию слово «**Алма-Ата**» должно писаться слитно, а в одном слове два гласных звука рядом не встречаются. Кроме того, отдельное письмо «**Алма-Ата**» имеет неудобство при телеграфных отношениях. Поэтому считаем целесообразным переименование «**Алма-Ата**» в «**Алматы**» и уезда в «**Алматинский**».

**Члены Научного и Научно-методического
Совета**

**/Шонанов/
/Байтұрсынов/**

Қосымша

1930-жылдарға дейінгі терминқор қалыптастыру үрдісінің өзіндік ерекшелігі болды. Қазақ тіліндегі термин шығармашылығының бағытын айқындап, терминжасам тәжірибесіне үңілу үшін сол кезеңдегі жасалған терминдермен танысу маңызды.

Біз 1920-1930 жылдары түрлі газеттер арқылы жұртшылық талқысына ұсынылған және Қазақстан Оқу комиссариатының білім секциясы бекіткен пән сөздерді оқырман назарына ұсынып отырмыз.

Бұл атаулардың арасынан сұрыптап алып, бүгінде кәдеге асыратын сәтті терминдерді табуға болады.

ҚАЗАҚСТАН ОҚУ КЕМЕСЕРЕТІНІҢ БІЛІМ СЕКЦИЕСІ АЛҒАН ПӘН СӨЗДЕРІ

Киінешілдер ұйымы	ОДК
Бала жандар ұйымы	ОДД
Ұрадия шылдар ұйымы	ОДО
Сауатсыздықты жоюшылар ұйымы	ОДН
Жұрт-жұрттың төңкеріс құрбандарына көмек ұйымы	Мопр
Әуе кмие	авиахим
Қазағыстанды зерттеу ұйымы	Об. изуч. Казакстана
Аталық	тычинка
Аналық	пестик
Ауыз	рыльце
Азот (нетірік)	азот
Ашу	брожение
Ашытқы	дрожжи
Аналық мойын	столбик
Бактеры	бактерии
Союу тамыр	стежневый корень
Боспар	фосфор

Бунақ	узел
Бір ұялы	однодомный
Екі ұялы	двудомный
Күл	цветок
Бояу	пигмент
Қағанақ	оболочка

Түтікше	Сосуд
Тамыр түгі	Корневой волосок
Түк	Усик
Тұғыр	Цветоножка
Тозаң	Пыльце
Тасқына	Лишайник
Шашақ тамыр	Мочковатый корень
Тамыр қап	Корневой чехлик
Тостаған жапырақ	Чашелистик
Тұтас желекті	Сростколепестый
Тозаң ұясы	Пыльцевые гнезды
Тозаң қабы	Пыльниковый мешок
Тұқымдық	Плодник
Жеміс	Плод, ягода
Желек	Лепесток
Жатын	Завязь
Жапырақ тарамысы	Жилка
Жапырақ сабағы	Черошок
Жаңғақ	Орех
Собық шешек	Цветок сережка
Сүйекті тұқым	Костянка
Сүгірет	Рисунок
Шел қабық	Камбий
Шіру	Гниение
Шоғыр шешек	Соцветие

Астар қабық	Вторичная кора
Қастауыш	Головня
Мұк	Мхи
Карпісте	Капуста
Құмдақ	Хмель
Қос жапырақ	Парноперстый
Ұшпа тұқым	Крылатка
Су тегі	Водород
Көмірлі ғаз	Углекислый газ
Күлбағыс	Подсолнечник
Шоғыр жапырақ	Сложный лист
Күлте	Венчик
Жүзім	Виноград
Масақ	Колос
Магни	Магний
Ермене	Цытврная полынь
Көзе шешек	Кувшин цветок
Өсімдік тану	Ботаника
Өзек	Серцевина
Ұрық	Зародыш
Тұқым	Семя
Қайықша	Лодочка
Қалбырша	Коробочка
Уыз	Белок
Акты	Акт
Азаматтық қалып заңы	Акт гражд. состояния
Акты кенегесі	Актовая книга
Аксие	Акция
Жал	Аренда, наем
Балансы	Баланс
Баңке белетсі	Банковский билет

Дерексіз жоғалу	Бесвестное отсутствие
Ниетсіз мүлік	Безхозяйное имущество
Бержі	Биржа
Шет мемлекет ақшасы	Иностранная валюта
Мүліктік жол	Вещное право
Атылғыш зат	Взрывчатое вещество
Салым	Вклад
Залал	Вред
Зиян	Убыток
Игілік көруші	Выгодоприобретатель
Ілі	Гелий
Кесіп жылы	Операционный год
Жылдық есеп	Годовой отчет
Тап соғысы	Гражданская война
Ақы заңы	Гражданский кодекс
Ақылық жол	Гражданское право
Алыс-беріс	Гражданский оборот
Жүнсіз салақтық	Грубая неосторожность
Ескілік	Давность
Дау ескіруі	Исковая давность
Сыйлау	Дарение
Сый	Дар
Екі жақты шартты уәде	Двух сторонний договор
Естияр	Дееспособный
Пайда сыбаға	Девидент
Өкілдік	Доверенность
Бересілі	Должник
Үлес, сыбаға	Доля
Адасу	Заблуждение
Өсиет	Завещание
Өсиетші, өсиет етуші	Завещатель

Қарыз	Заем
Кепіл	Залог, поручитель
Залетке	Задаток
Кепіл салушы	Залогодатель
Кепіл ұстаушы	Залогодержатель
Кепіл актысы	Залоговой акт
Сақтық капитал	Запасный капитал
Сақтық қат	Запродажная запись
Тиу	Запрещение
Жал ақы	Зарплата
Үй-орман (қора-қопсы) салу	Застройка
Шығын	Издержки
Зұмырет	Изумруд
Мал-мүлік	Имущество
Мүлік жалдау	Имущественный наем
Талап	Иск
Талапкер	Истец
Билік қат	Исполнительной лист
Билік орындаушы	Судебный исполнитель
Сақтық қадам	Страхование
Сақтаушы	Страховщик
Сақтанушы	Страхователь
Мал-мүлік сақтығы	Имущественное страхование
Бас сақтығы	Личное страх
Сақтық салығы	Страховая премия
Катер	Страховой случай
Сақтық сомасы	Страховая сумма
Әлеуметтік сақтық қам	Социальное страхование
Тегін алу	Конфискация
Төлеп алу	Реквизиция
Кансес	Концессия

Аласылы	Кредитор
Сауда-саттық	Купля-продажа
Жанама зиян	Косвенные убытки
Ажырату, жабу	Ликвидация
Азаматтығын жою	Лишение гражданских прав
Айырбас	Мена
Қала пайдасына алынған мүлік	Муницип. Строение
Мұрагер	Наследник
Мұра мүлік	Насл. Имущество
Мұрашы	Наследодатель

ҚАЗАҒЫСТАН ОҚУ КЕМЕСЕРЕТІНІҢ БІЛІМ СЕКСИЯСЫ АЛҒАН ПӘН СӨЗДЕРІ

Қазағыстан мемлекеттік таңбасы	Государственный герб КССР
Ескі іс қана	Архив
Бақылау басқармасы	Контрольное управление
Бақылау жиылысы	Контрольное совещание
Еңбек ақы	Зарплата
Ақ саз	Каолин
Жай саз	Глина обыкновенная
Иленгіш саз	Глина лепная
Жақбақты саз	Глинистые сланцы
Шарық тас	Песчаник
Шарық ақ тас	Кварцит
Өзен қайыры	Песок речной
Теңіз қайыры	Песок морской
Магнит тас	Магнитный железняк
Қоңыр темір тас	Брный железняк
Жанар тау жалқыны	Лава вулканическая
Жанар тау күлі	Пепел вулканический
Калсит	Балцит
Ізбез тас, әк тас	Известняк

Мырамыр	Мрамор
Бор	Мел
Қабыршықты тас	Известняк
Мөлдіргаж	Гипс прозрачный
Шұбар тас	Гранит
Қыр тас	Полевой шпат
Ақ тас	Кварц
Жақпақ тас	Слюда
Тас көмір	Каменный уголь
Мұнай	Нефть
Жылтыр тас көмір	Антрацит
Шойын	Чугун
Болат	Сталь
Мыс	Красная медь
Шынық тұз	Каменная соль
Көк жар	Малахит
Пемзы	Пемза
Шаруашылық басқармасы	Экономическое управление
Сауда инспексiесi	Торговая инспекция
Кiргiзбе-шығарма сауда басқармасы	Экспертно-импортное управ-ие
Ұйымдастыру-меңгеру басқармасы	Административно-организационное управление
Мемлекеттiк сауда орындарның басқармасы	Управление госторговых предприятий
Бедеулік	Безплодие
Саулық сақтығы	Гигиена
Шаңғы	Лыжа
Сумен емде	Гидропатия, гидротерация
Ұйыту	Гипноз
Құмарлық	Страсть
Нәзіктену	Разнежиться

Кұмса әйел	Первородящая, женщина
Акушер	Акушер
Ұрпақ	Потомство
Босанатын үй	Родильный дом
Бала түсіру	Аборт
Шығу, шын жара	Актинимикоз
Гидіростатика	Гидростатика
Гидродинамика	Гидродинамика
Тіл танытар	Грамматика
Калилей дүрбісі	Галилеева труба
Көгілдір	Голубой
Толқын жалы	Гребень волны
Гармапон	Граммфон
Калбан элементі	Гальванический элемент
Жай тартар	Громоотвод
Градус	Градус
Қан ренкі	Гемоглобин
Су өнері	Гидротехника
Су өнерпазы	Гедротехник
Кіреуке	Глазурь
Топ (шоқ, шоғыр)	Группа
Мемлекет бюджеті	Государственный бюджет
Гербар	Гербарий
Тән жүйесі	Анатомия
Тән тірлігі	Физиология
Тірлік тану	Биология
Омыртқалы	Позвоночное
Емшекті	Млекопитающиеся
Қол	Верхние конечности (Анат)
Аяқ	Нижние конечности
Қол аяқ	Конечность

Кеуде	Туловище
Ішкі сарай	Внутренность
Ішкі мүшелер	Внутренние органы
Сыртқы мүшелер	Наружные органы
Мүше	Орган
Мүше жүйесі	Система органов
Сүйек жүйесі	Костная система
Ет	Мышцы
Ет жүйесі	Мышечная система
Жалған аяқ	Ложная ножка
Жыбырлау	Мерцательное движение
Ас қазан жүйесі	Пищеварительная система
Дем, тыныс жүйесі	Дыхательная система
Сідік жүйесі	Мочевая система
Шағылыс жүйесі	Половая система
Қан, жүрек жүйесі	Кровеносная система
Жүйке жүйесі	Нервная система
Оң жүйесі	Система покровов
Тері	Кожа
Түйіршік	Клетка
Өзек	Организм
Өзекті	Органический
Өзексіз	Неорганический
Шарана	Протоплазма
Шырыш	Студень
Дән	Ядро
Дән бояуы	Хроматин
Дәншік	Ядрышко
Амебі	Амеба
Жиырылу	Сократительное движение
Тітіркеніс	Раздражимость

Дем алу, дем алыс	Дыхание
Қоректену, қоректендіру	Питание
Қанның ақ түйірі (обқыр)	Фагоцит, лейкоцит, белые кровяные шарики
Қанның қызыл түйірі	Красные кровяные шарики
Обқырлық	Фагоцитоз
Іріткі ашытқы	Фермент
Зат алмасуы	Обмен веществ
Өсіп-өну	Размножение
Жай бөлініс	Простое деление
Қорытқы пеш	Доменная печь
Қазарма	Казарма
Ор	Канава
Қырағылық	Дальновидность
Нобай	Конспект
Шошақ	Конус
Касты	Касса
Кастр	Кассир
Кеуде	Грудная клетка
Көкірек	Грудная полость
Сын	Качество
Қалақша	Каланча
Соғылмалдық	Ковкость
Бөлім	Знаменатель
Алым	Числитель
Кариекенез	Сложное деление (кариокинез)
Жетілу	Восстановление
Мамандау, мамандану	Специализация
Оң ұлпасы	Покровная ткань
Без ұлпасы	Железистая ткань
Без суы	Секрет
Жүйке	Нерв

Нейрен	Неврон
Жүйке ұштарының талауратуы	Нервит
Дендрт (жүйке түйірінің бұтақтары)	Дендрит
Жүйке талы	Нервное волокно
Ет	Мышцы (мускулы)
Ет жүйесі	Мускулатура
Тегіс ет	Гладкие мышцы
Айналшық ет	Круговые мышцы
Жолақ ет	Поперечно-полосатые мышцы
Пебрел (талшық)	Фибрилль (волоконце)
Өлік қатуы, сіресуі	Трупное окоченение
Демеу ұлпа	Поддерживающая ткань
Жалғау ұлпа	Соединительная ткань
Шеміршек ұлпа	Хрящевая ткань
Сүйек ұлпа	Костная ткань
Сілекей ұлпа	Слизистая ткань

ҚАЗАҒЫСТАН ОҚУ КЕМЕСЕРЕТІНІҢ БІЛІМ СЕКСИЕСІ
АЛҒАН ПӘН СӨЗДЕРІ

Әуе	атмосфера
Ауа	воздух
Азот (нетірік)	азот
Кемел	абсолютный
Айрыстат	аэростат
Айырыплан	аэроплан
Аперсепсие	апперсепция
Бұлдырлық	аберрация
Дыбыс тану	акустика
Мұсатыр ғаз	амиак
Ампер	ампер
Ампырметр	амперометр
Анот электроны	анодный электрон

Кемел шама	абсолютная величина
Құрал, дүкен	аппарат
Аспан тану	астрономия
Су қора	аквариум
Аспалт	асфальт
Абансы	аванс
Әлімін	аллюминий
Қалор	калорий
Қос дүрбі	бинокль
Балшебик	большевик
Бактеры	бактерий
Бержі	биржа
Өсімдік тану ілімі	ботаника
Бойсқауыт	бойскаут
Бұғалтыр	бухгалтер
Есеп жүргізу	бухгалтерия
Туысқандық	родство
Іліктік	свойство
Депезет	депозит
Мал дәрігерлік	ветеринария
Мал дәрігерлік ұставы	ветеринарный устав
Індет	эпизоотия
Жұқпалы ауру	заразные болезни
Қырғын ауру	повальные болезни
Үй жануарлары, айуандары	домашние животные
Аусыл	яшур
Салмақ	удельный вес
Есеп амалы	арифметическое действие
Айный үдейтін қозғалыс	неравномерно-ускоренное движение
Айный байаулайтын қозғалыс	неравномерно-замедлительное движение

Түйім	восприятие
Текті айырылыс	химическое разложение
Текті қосылыс	химическое соединение
Аралас қосылыс	смешанное соединение
Қанның ақ түйірі (обқыр)	белые кровяные шарики
Өнер	техника
Нарқты ақы	реальная плата
Карантін	карантин
Сойыу қана	бойня
Ет азық	мясные продукты
Сойылатын жер	убойный пункт
Мұздатқыш	холодильник
Тері-терсек, жүн-жұрқа	сырые живот продукты
Емхана	лечебница
Мал дәрігерлік ауданы	ветеринарный участок
Қыз	чума рогатого скота
Ала өкпе, жаман ауру	повальное воспаление легких крупного рогатого скота
Жамандату, топалаң, секіртпе, қарасан, күйдіргі	сибирская язва
Құрт ауру	туберкулез
Құтыру	бешенство
Қызыл шу	повальный выкидыш
Қотыр	чесотка
Күл	оспа овец
Маңқа	сап
Күс	мыт
Делбе	повальный церебро-спинальный менингит
Аластау	дезинфекция
Ауырымталдық	восприимчивость к болезни
Пұломбы	пломба

Көрініс	выставка
Төрік	аукцион
Қашыр	мул, лошак
Мал дәрігер	вет. врач
Мал першіл	вет. фельдшер
Қара жол	грунтовые дороги
Күйентелі таразы	весы с коромыслом
Бәтерпес	ватерпас
Мәнерлі оқу	выразительное чтение
Ғаз тартқыш	воздушный насос
Су тартқыш	водяной насос
Сормағаз тартқыш	всасывающий возд. насос
Демігу	волнение (души)
Ерік	воля
Жігер	сила воли
Түр-ұғымы	видовое понятие
Дөңес лінзі	выпуклая линза
Нану, наным	вера
Масаттану	восторг
Әкім, әкімшілік	власть
Бөлінер	делимое
Бөлгіш	делитель
Бөлінді	частное
Өсер	множимое
Өсіргіш	множитель
Өсінді	произведение
Қосар	слагаемое первое
Қосылар	слагаемое последующее
Қосынды	сумма
Азаяр	уменьшаемое
Азайтқыш	вычитаемое

Қалдық, айырым	разность остаток
Қайырусыз патшалық	абсолютизм (неогр. мон)
Далда, қошемет	банкет
Толқын қисыны	волновая теория
Дана адам	великий человек
Бүр	ворсинка
Ортақ бөлгішсіз сан	взаимне-простое число
Дем тартар	вентиляция
Түр	вид
Бес атар	винтовка
Бетеге	водянка

ҚАЗАҒЫСТАН ОҚУ КЕМЕСЕРЕТІНІҢ БІЛІМ СЕКСИЯСЫ АЛҒАН ПӘН СӨЗДЕРІ

Жер көркі	Ландшафт
Күн әулеті	Солнечная система
Сортаң	Солонцовая почва
Кесте	Таблица
Рейнділік	Сообразительность
Әдебиет	Словесность
Тал ұлпа	Волокнистая ткань
Желім тал	Клейдающее волокно
Серпімді тал	Эластическое или упругое волокно
Тарамыс	Сухожилие
Сіңір	Связки
Тал	Волокно
Шандыр	Фасция
Босаң ұлпа	Рыхлая ткань
Тығыз ұлпа	Плотная ткань
Май ұлпа	Жировая ткань
Лемпі ұлпа	Сетчатая или лимфоидная или аденоидная ткань

Жылтыр шеміршек	Стекловидный хрящ
Тор шеміршек	Сетчатый хрящ
Сүйек тақташысы	Костная пластинка
Қатты сүйек	Плотное или компактное вещество
Кемік сүйек	Губчатое вещество
Белдік	Перекладина
Каберіс оңғылы	Каверсов канал
Қан-шел	Кровяная плазма
Шел	Плазма
Бітік	Зародыш
Епідерміс	Эпидермис
Бұр	Сосочки
Сезім бұдыры	Осязательное тельцо
Тербез	Потовая железа
Түк бүрі	Волосной сосочек
Түк баданасы	Волосная луковица
Тырнақ түбі	Ногтевая луночка
Май	Подкожная жировая клетчатка
Бояушы	Пигмент
Бітік	Зародыш
Сүйек	Скелет
Асейін	Оссеин
Жілік, жіліншік	Длинные трубчатые кости
Жалпақ сүйек, қалақ сүйек	Плоские кости
Келте сүйек	Короткие кости
Сүйек өңі	Надкостница
Сүйектендіргіш	Костеобразователь
Жілік майы	Костный мозг
Сүйек байланысы	Соединение костей
Қиын	Шов
Тұтасу	Сращение

Буын	Сустав
Буын қабы	Суставная сумка
Топшы	Плечевой сустав
Буын суы	Синовиальная жидкость
Бүгу	Сгибание
Жазу	Разгибание
Омыртқа	Позвонок
Мойын омыртқа	Позвонок шейный
Ұзын омыртқа	Позвонок грудной
Бел омыртқа	Позвонок поясничный
Құйымшақ	Крестец и копчик вместе
Сегіз көз (жая)	Крестец
Құйыршық	Копчик
Жота	Позвоночный столб
Ауыз омыртқа	Аталант
Тісті омыртқа	Эпистрофей
Омыртқаның басы	Тело позвонка
сағасы	Дуга
ұңғысы	Отверстие
сабағы, қанаты	Отросток
Омыртқа қанаты	Поперечный отросток позвонка
Омыртқа сабағы	Остистый отросток
Жота қуысы	Опинно-мозговой канал
Ойық	Вырезка глубокая
Солақ	Вырезка тупая
Білезік сүйек	Запястие
Бақалшақ	Пястие
Саусақ, бармақ	Палец
Саусақ сүйек	Фаленга
Бөксе	Тазовой пояс или таз
Жамбас	Безымянная кость (тазовая кость)

Жамбас шұқыры	Верتلужная впадина
Жамбас тесігі	Запирательное отверстие
Шат сүйек	Лобковая кость
Мықын сүйек	Подвздошная кость
Бөксе аңғалы	Большой таз
Шат қуысы	Малый таз
Мүйіс	Мыс
Ортан жілік	Бедряная кость
Асық жілік	Большая берцовая кость
Шыбық	Малая берцовая кость
Тобық	Коленная чашка
Без	Железа
Ұялы без	Алвеолярная железа
Езу	Угол рта
Ерін	Губа
Қабырға	Ребро
Төс сүйек	Грудина
Сүріншек	Рукоятка
Қызыл асық	Лодыжка
Табан	Стопа
Тілерсек	Кости предплюсны
Асық	Таранная кость
Өкше сүйек (толарсақ)	Пяточная кость
Қобы сүйек	Ладиеобразная кость
Тікше сүйек	Клиновидная кость
Бақалшақ	Плюсневая кость
Башай	Пальцы
Ішкі сарай	Внутренность
Көкірек	Полость груди или грудная клетка
Құрсақ	Полость живота
Ет қабық	Мышечная оболочка

Қалта қабық	Серозная оболочка
Түтікше без	Трубчатая железа
Өріп	Выводной проток
Ауыз	Ротовое отверстие
Ауыздың іші	Ротовая полость
Қара қабырға	Истинное ребро
Сүбе қабырға	Подвижное ребро
Төс сүйек	Грудина
Төс күрекшесі	Мечевидный отросток
Бас сүйек	Череп
Шүйде	Затылочная кость
Бастың табан сүйегі	Основная или клиновидная кость
Кеуілжір	Решетчатая кость
Маңдай сүйек	Лобная кость
Самай сүйек	Височная кость
Бет сүйек	Скуловая кость
Шеке сүйек	Теменная кость
Үскі жақ	Верхняя челюсть
Таңдай сүйек	Небная кость
Қаңырық	Слезная кость
Кеңсірік	Носовая кость
Өре сүйек	Нижняя носовая раковина
Алдыңғы аша	Передний рог
Артқы аша	Задний рог
Желбезек	Сошник
Жақ	Нижняя челюсть
Иек	Подбородок
Тиек сүйек	Подязычная кость
Көз шарасы, көз ұясы	Глазница
Төбе	Макушка
Еңбек	Родничек

Жаурын	Лопатка
Бұғана	Ключица
Тоқбақ жілік	Плечувая кость
Садақ	Локтевая кость
Кәрі жілік	Лучевая кость
Шынтақ	Локтевой отросток
Қол басы	Кисть
Жүйке тұтқасы	Нервный центр
Жұлын	Спинной мозг
Жүйке түбірі	Корешок нерва
Жүйке ұшы	Концовая нить
Ат құйрық	Конский хвост
Ми	Головной мозг
Сопақ (ұзынша) ми	Продолговатый мозг
Ми қалта	Мозговой желудочек
Ми сыңары	Полушарие мозга
Мишық	Мозжечек
Барел көпірі	Мозговой мост (Варолиев)
Төрт төбе	Четыреххолмие
Жарық бүршігі	Зрительный бугор
Селбе су ағары	Сильвиев водопровод
Жан қалта	Боковой желудочек
Сай	Борозда
Ірім	Извилина
Иіс жүйкесі	Обонятельный нерв
Жарық жүйкесі	Зрительный нерв
Көз қозғар жүйке	Глазодвигательный нерв

**ҚАЗАҒЫСТАН ОҚУ КЕМЕСЕРИЕТІНІҢ БІЛІМ СЕКСИЕСІ
АЛҒАН ПӘН СӨЗДЕРІ**

Әкімшілікті атқармау	Бездействие власти
Без шошу	Бубон

Талау рату	Боспаление
Тыныс, дем жолдарының талауартуы	Воспаление дыхательных путей
Бүйен талау ратуы	Воспаление слопой кишки
Сарсу	Водянка
Жіңішке ауру	Венерическая болезнь
Мылқаулық	Глухонемота
Жарық	Грыжа
Талау	Грабеж
Ескілік	Давность
Ыспат қағаз	Документ
Ішек-қарын талауратуы	Желудочно кишечный катарр
Қорғаушы	Защитник
Білетұра	Заведомо
Істеуші	Исполнитель (покушения)
Гүштеу	Изнасилование
Оңашалау	Изоляция
Көз ауруы	Конъюктивит
Жіңішке аурудың Қазағыстандық дыспансыры	Краевой показательный венерический диспансер
Пайда ортақтық	Комиссионный
Жала	Клевета
Дүние қорлық	Корысть
Әлеумет қорғау шарасы	Мера социальной защиты
Жас бала	Малолетний
Алдау	Мошенничество
Жаза	Наказание
Жас толмаған	Несовершеннолетний
Шарасыздан қорғану	Необходимая оборона
Салық	Налог
Кесіп салдарынан улану	Профессиональное отправление
Туысынан бар кесел	Пороки врожденные

Жүре болған кесел	Приобретенные
Шап	Пах
Пареліш	Паралич
Үдеме пареліш	Прогрессивный паралич
Ер жету, бой жету	Половая зрелость
Қылмыс	Преступление
Заң сана	Правосознание
Оқтану	Покушение
Азғырушы	Подстрекатель
Көмекші	Пособник
Үкім	Приговор
Жол, пұрсат	Право
Жолын тарылту	Поражение прав
Кепіл	Поручитель
Меншіктеу	Присвоение
Қолдан жасау, жасама	Подделка
Параға ұрындыру	Провокация взятки
Өкпе қабының талаурануы	Плеврит
Әлеуметке қауыпты	Общественно-опасное деяние
Әйгілі сөгіс	Общественное порицание
Міндеткерлік (қағаз)	Обязательство
Қамқор	Опекун
Бағу	Опекать
Қорлау	Оскорбление
Тіл тигізіп қорлау (тіл тигізу)	Оскорбление на словах
Қол тигізіп қорлау (қол тигізу)	Оскорбление действием
Заңның кері күші	Обратная сила закона
Билік	Решение
Шабу	Разбой
Өсімқорлық	Ростовщичество
Төңкерістік заң-тәртіп	Революционный право-порядок

Сарсық	Ревматизм
Жұмсап жіберу	Растрата
Соқырлық	Слепота
Мезгіл, кесімді уақыт	Срок
Жеңгелік	Сводничество
Ноғала (доғала)	Трахома
Құрт ауруы	Туберкулез
Әдейі (қастап)	Умышленно
Боямалау	Фальсификация
Улана беру	Хроническое отравление
Ескілікті, үйреншікті ауру	Хроническая болезнь
Бибастақтық	Хулиганство
Қояншық	Эпилепсия
Сарап	Экспертиза
Жара	Язва

ҚАЗАҒЫСТАН ОҚУ КЕМЕСЕРЕТІНІҢ БІЛІМ СЕКСИЕСІ АЛҒАН ПӘН СӨЗДЕРІ

Қалықтікіленген мүлік	Национализированное имущество
Қалалыкіленген мүлік	Муниципализированное имущество
Өкіммен төлеп алу	Реквизиция
Өкіммен тегін алу	Конфискация
Недаимке	Недоимка
Жарым	Недееспособный
Мұра	Наследственное имущество
Тиіссіз алушы	Недобросоветный приобретатель
Орынсыз баю	Неосновательное обогащение
Ауқатсыз	Несостоятельный
Қаза	Несчастный случай
Сертті айып	Неустойка

Талабын қамсыздандыру	Обеспечение иска
Қарыз қат	Облигационный заем
Міндеткерлік	Обязательство
Негізгі капитал	Основной капитал
Жауаптарлық	Ответственность
Қолдан шығару	Отчуждение
Теріс қат	Передаточная надпись
Пылатын	Платина
Өкіл	Поверенный
Бодырет	Подряд
Бодыретші	Подрядчик
Бодырет беруші	Заказчик
Жер асты	Недра земли
Ұқсату	Разработка
Кен	Ископаемые
Кен шығаратын жер	Место рождение ископаемых
Кен кәсібі	Горный промысел
Кен жұмысы	Горное дело
Шолу	Разведка
Шолу жұмысы	Разведочная работа
Пайдаға асыру жұмысы	Эксплуатационная работа
Кен кәсібі жұмысы	Горно-промысловая работа
Іздеу	Поиски
Жер жынысы	Горные породы
Кен кәсібінің ұлы басқармасы	Главное управление Горной промышл.
Кен кәсіпкері	Горнопромышленник
Арасан (менералды су)	Минеральные источники
Поспор тас	Фосфорит
Айытпылар бөлімі	Штрафные части
Қамбай	Конвой
Ізбездас	Известняк

Мергел	Мергуль
Кен ошағы	Рудник
Күймейтін	Огнеупорный
Еркі	Флюсы
Тұтқын түзеу заңы	Исправительно-трудовой кодекс
Жетілдіру	Усовершенствование
Бір ыңғай жүйе	Единая система
Тәртіп	Режим
Үдемелі жол	Прогрессивная система
Қатар	Разряд
Даража	Категория
Орналастырушы кемесие	Распределительная комиссия
Кеңсе қызметкерлері	Технический аппарат
Байқаушы кемесие	Наблюдательная комиссия
Жіктеу	Классификация
Бақылау	Надзор
Бақылаушы	Надзиратель
Өткел үй	Переходно-исправительный дом
Жармес	Психически неуравновешенный
Ес сарабының үністеті	Институт психиатрической экспертизы
Дәлел, ыспат	Доказательство
Аксиелік қат	Подписные листы на акции
Сақтық қат	Страховой полис
Толық серіктік	Полное товарищество
Аманат, тапсыру	Поручение
Жолға ие бола алушылық	Правоспособность
Меншікті жолы	Право собственности
Салтанат заты	Предметы роскоша
Бұралқы мал	Пригульный скот
Қолға түсіру	Приобретение
Бүркеуіш келіс	Притворная сделка

Шашбалық	Расточительность
Кісі	Физическое лицо
Заң кісісі	Юридическое лицо
Жай кісі	Частное лицо
Ойлап шығару	Изобретения
Тоқтау салу	Арест
Таңба алымы	Гербовый сбор
Кеңсе алымы	Концелярской сбор
Қалау қат	Третейская запись
Толық түзету	Капитальный ремонт
Сіметі	Смета
Ақы иесі	Собственник
Ортақ жауаптарлық	Солидарная отвественность
Жол иесі	Суб, ект прав
Таксы	Такса
Сенім серіктігі	Товарищество на вере
Жарналы серіктік	Товарищество паевое
Ұстау	Устав
Мүдде, дақыл, пайда	Интерес
Сот алымы	Судебная пошлина
Тексеру, түгендеу	Поверка
Тауқымет	Алимент
Қалаулы сот	Третейский суд
Мағана беру	Толкование

**ҒЫЛЫМ ОРДАСЫНЫҢ ҚАЗАҚША ҒЫЛЫМ-ӘДЕБИЕТ КЕҢЕСІНДЕ
ҚАБЫЛДАНЫП АЛЫНҒАН ПӘН СӨЗДЕР**

А	
Арнау	Обращение
Айшық	Строй
Әуезе	Элос

Аңдату, таныстыру	Приступ
Әуезелеу	Повествование
Алптеме, суреттеме	Описание
Аймақ	Район
Ауу	Переселение
Ауғын	Переселенец
Айтыс	Прение
Арыз	Заявление
Айқас шағылысу	Переыпестное опыление
Ақы заңы (өзгертілген)	Гражданский кодекс
Ақын	Поэт
Үдету, өршіту	Усиление
Өлең шығару	Слихосложение
Өлең	Речь стихотворная
Рғақ	Ритм
Ес даналығы	Теоретическая филоэфия
Іс даналығы	Практическая
Үйрету үңқті (өзгертілген)	Дидактика
Өмір баяны	Биография
Үстеу	Дотация
Өңдеу	Мелиорация
Отырықшылық	Оседлость
Үнем	Экономия
Есеп жүргізу	Бухгалтерия
Ескерту	Примечание
Орындау	Исполнение
Өңдеу	Редакция
Екпінді	Ударно
Үндеу	Боззвание
Үйлестіру	Свласование
Өзен саласы	Речная сичтема

От-тау	Рулкан
Астық бұлақ	Гейзер
Ойпат	Низменность
Ұшан-теңіз	Океан
Өзгергіштік	Изменчивость
Естиар	Дееспособный
Ескіру	Давность
Үй әншінің өзгерісін тіркеу	Акт гражданского состояния
Есеп жоспары	Смета
Еріксіз төлеп алу	Реквизиция
Еріксіз тегін алу	Ковфискация
Абдыртпа кепілдік	Перезалог
Есеп	Счутоводетво
Б	
Буын	Слог
Бунақ	Стопа
Бейне	Символ
Белгі	Эмблема
Берне, сипат, тұрпат	Образ
Бернелі сөз	Образеная поэзия
Байымдама	Рассуждение
Бұйрық	Распоряжение
Бекіту	Утверждение
Бөлім	Отдел
Баяндау	Объявление
Байналау	Разяснение
Білдіру	Сообщение
Батыс	Запад
Белдеу	Экватор
Будандау	Скрецивание
Бересілі	Должник

Бәбін	Одуванчик
Басқарма	Управление, правление
Басшылық	Руководство
Басқарушы	Управляющий
П	
Пәнді әліптеме	Научное описание
Т	
Тіл	Слог (Стиль)
Тіл әуезділігі	Благозвучие
Тіл қисыны	Стилистика
Толғау	Лирика
Тармақ	Стих
Толғаулы сөз	Лирическая поэзия
Тәрбиә үгкi (өзгертілген)	Педагогика
Тұрлау	Тезисы, положение
Тәртіп	Дорядок
Түзету, ашып айту	Оговорка
Толықтыру	Дополнение
Тасу құралы, көлік	Транспорт
Тығыз	Спешно
Тіл	Стрелка
Төбелік шеңбер	Полярный круг
Төбелік түн	Полярная ночь
Тарау, қос ерін	Рукав
Тана-қабық	Раковина
Тұңғиық	Лилия
Тұқымдану	Самоеплодворение
Түр-түрі	Разновидность
Талап (өзгертілген)	Иск
Тексеру	Разбор

Ж	
Жалаң сөз, қара сөз	Проза прозаич, произв.
Жәдету	Воспоминание
Жол әліптемесі	Путешествие
Жарлық	Приказ
Жарнама	Объявление
Жықбыл	Ущелье
Желдік	Флюгер
Жер шарасы	Полушарие
Жота	Хребет
Жүгері	Кукуруза
Жатыр	Дестик
Жол	Право
Жол айесі	Субект прав
Жолдық	Обект прав
Жариялап сату (өзгертілген)	Публичный торг
Жолдылық, жолы барлық	Правоспособность
Жарнақы сергектік	Акционерное общество
Жырық саға	Дельта
Жалқын	Лева
Ш	
Шумақ	Стропа
Шендестіру	Антитеза
Шұбыртпа	Период
Шежіре	Летопись
Шешен сөз	Ораторское слово
Шұқыр	Впадина
Шығыш	Восток
Шығанақ	Залив
Шағылысу	Опыление
Шаңдақтық	Тычинна

Д	
Дарынды сөз	Поэзия
Даналық (өзгертіліп)	Философия
Дерексіз даналық	Метафизика
Деректі даналық	Позитивная
Дін жүйесі	Теология
Дәлел	Доказательство, аргумент
Декрет	Декрет
З	
Заман қат	Записки, мемуары
С	
Сауалдау	Вопрошение
Сөйлеу	Речь
Сәнді әліптеме	Художественное описание
Саясаттық шешен сөз	Политическая ораторская речь
Серттес	Контр-агент
Салық	Строение
Салық орнату жолы	Правозастройки
Салық қалдығы	Недоимка
Санақ	Статистика
Қ	
Қайырма	Повторение
Қара сөз	Речь вестихотворная
Қортынды	Вывод
Қошеметті сөз	Похвальная речь
Қорда	Ресурсы
Қарыз	Заем
Қор	Фонд
Қызметкер саны	Штат
Қосымша	Приложение
Қатынас	Связь

Қайнар	Родник
Құлама	Водопад
Қолтық	Коса
Құм-төбе	Дюна
К	
Келте лебіз	Отрывистые речи
Көркем сөз	Художественное слово, художеств. произв
Көперетіп (өзгертілген)	Кооператив
Кіріс-шығыс	Приходо-расход
Кенеге	Журнал
Күнбе күнгі істер	Текущие дела
Кеңесу	Совещание
Кезең	Горный проход
Күмбез	Небесный свод
Келіс	Сделка
Кепілдік	Залог
Кепілдік қағаз	Залоговый акт
Л	
Леп	Восклицание
Лебіз	Выражение
М	
Мінездеме	Характеристика
Мал дәрігерлігі	Ветеринария
Мөлшер	Размер
Мағана	Смысл
Меңгеру	Звездывание
Мерзімді, тығыз	Срочно

ФӘН АТАУЛАРЫ ЖАЙЫНАН

«Ақжол»дың 416 ншы санында басылған білім камиссиасы жариялаған фән атауларына мынау өзгерістерді ұсынамын:

1. жон	–	хребет
2. ұзындық шеңбер	–	долгота
3. ендік шеңбер	–	широта
4. жарыс шеңбер	–	параллель
5. өкиен	–	океан
6. дария	–	река
7. өзен	–	речка
8. атмосфер	–	атмосфера
9. атмосфер төгіні	–	атм. осадки
10. жауын-шәшін	–	слякот
11. ыстық белдеу	–	тропический пояс
12. акватр	–	акватор
13. суық белдеу	–	холод. пояс
14. тораңғы	–	осипа
15. терек	–	тополь
16. қарағаш	–	вязь
17. байтерек	–	белый тополь

Бұл мен ұсынған атаулар көп баяндауды керек қылмайды. Сондада қысқаша дәлелдерімді айтып өтейін:

1) Таудың ең биік қыр арқасын жон дейді.

2) Сызық дегеннен шеңбер деген мәнге толық. Ұйткені сызық түрлі болуы мүмкін. Шеңбер десек һәм сызық деген һәм қандай сызық деген бірден айтылады.

4) Жарыс шеңбер деген қатарсыздық дегеннен мәнге тура, түсінікке толық.

5) океан-ды дария деуге тіпті болмайды. Бұл жер жүзі қабыл алған сөз, қазақшаға аударудың керегі жоқ. Жанада дария деп біз река-ны айтамыз.

б) атмосфераны құр ауа деуге болмайды. Үйткені воздух да ауа, жана бұл сөз бүкіл жер жүзі қабыл алған сөз. Сондықтан қазақшаға аударуға болмайды. Атмосферн. осадки дегенді атмосфера төгіні деу керек, үйткені жауын-шәшін деген слякот дегенге келеді һәм шынында күн арайын көрсететін сөз.

11) тропич. пояс-ды ыстық белдеу деген ыңғайды. Үйткені үйек деген сөздің бұған үйлесетін түк мәнісі жоқ (үйек деп малдың бауыр терісін айтады). Ыстық белдеу, суық белдеу деген сөздер ауа қалпын һәм жерді айнала белдеулігін бірден білдіреді.

12 – 13) экваторды қазақшаға орталық шеңбер деп аударса болар еді. Бірақ жер жүзі қабыл алып отырғанда қазақшаға аударудың қажеті жоқ. белбеу деп атау тым қисынсыз.

14 – 15) тораңғы мен терек аударысып қата жазылған болса мүмкін болмаса тополь деп һәр жерде ақ теректі айтады, һәм мырза терек, бақа терек, байтерек (бел. тополь) деп түрліге бөледі.

16) вязь – Түркістанда қарағаш аталады. Шегіршінді мен өзім түсінбеймін. Сондықтан қарағайды ұсынып отырмын.

Қазақстан Республикасы
Үкіметінің жанындағы
Республикалық терминология
комиссиясының
2019 жылғы 30 қазан
№ 3 шешіміне
қосымша

МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР САЛАСЫНЫҢ ТЕРМИНДЕРІ

1.	«галле» стекло	«галле» шынысы
2.	«галльский дух»	галл рухы
3.	гамма Римского-Корсакова	Римский-Корсаков гаммасы
4.	«гамма черномора»	«черномор гаммасы»
5.	гончарные изделия	көзе бұйымдар
6.	Гауди стиль	Гауди стилі
7.	Гвельфов сокровища	Гвельфтер қазынасы
8.	Гебальский стиль	Гебаль стилі
9.	«гелиопольская эннеада» богов	«гелиопольдық тоғыздық» құдайлары
10.	Генуи звезда	Генуя жұлдызы
11.	Геракловы столбы	Геракл ұстындары
12.	горлица	горлица
13.	габа, габардин	габа, габардин
14.	габийский камень	габион тасы
15.	габион	габион
16.	габль, габель	габль, габель
17.	Габриэль стиль	Габриэль стилі
18.	Гавайская гитара	Гавай гитарасы
19.	гавал	гавал
20.	Гаваон	Гаваон
21.	гавит	гавит
22.	гавот	гавот

23.	Гавриил	Жәбірейіл
24.	гадань	гадань
25.	гадес	гадес
26.	гадулка	гадулка
27.	гаер	гаер
28.	гаерничать	қуақылану
29.	газахи	газах
30.	газелла	ғазал
31.	газель	ғазал
32.	газета	газет
33.	голосовые связки	дауыс желбезегі
34.	гайда	гайда
35.	гайдамак	гайдамак
36.	Гайон замок	Гайон замогі
37.	гала-концерт	гала-концерт
38.	галактотрофуса	галактотрофуса
39.	галалит	галалит
40.	галантность	сырбаздық
41.	галантный стиль	сырбаздық стилі
42.	гала-спектакль	гала-спектакль
43.	галатея	галатея
44.	галаты	галаттар
45.	галенит	галенит
46.	галентур	галентур
47.	галера	галера
48.	галерейная гробница	галерейлік мазар
49.	галерея Аполлона	Аполлон галереясы
50.	галерея Бюргезе	Бюргезе галереясы
51.	галерея Венецианской академии	Венециялық академия галереясы
52.	галерея картинная	сурет галереясы
53.	галерея королей	корольдер галереясы

54.	галерея Медичи	Медичи галереясы
55.	галерея современного искусства в Венеции	Венециядағы заманауи өнер галереясы
56.	галерея Уффици	Уффици галереясы
57.	Галикарнас	Галикарнас
58.	галилея	галилея
59.	галипота	галипот
60.	галисия	галисия
61.	галия	галия
62.	галл, галлунус, галлус	галл, галлунус, галлус
63.	галлон	галлон
64.	Галлы	Галлдар
65.	галлы Пластиции мавзолей	Галла Пластиция кесенесі
66.	галмей	галмей
67.	Галоп	Галоп
68.	Галоп2	Галоп2
69.	галун	галун
70.	гальб	гальб
71.	гальванокаустика	гальванокаустика
72.	гальванопластика	гальванопластика
73.	гальштатт	гальштатт
74.	гальярда	гальярда
75.	гамадриады	гамадриадтар
76.	гамаюн	Гамаюн, Құмайқұс
77.	гамба	гамба
78.	гамбанг	гамбанг
79.	гамбист	гамбашы
80.	гамбринус	гамбринус
81.	гамбсова мебель	гамбстық жиһаз
82.	Гамбург	Гамбург
83.	Гамбургский музей искусства и художественных ремесел	Гамбург өнер және (көркем) қолөнер мұражайы

84.	гамелан	гамелан
85.	гамма	гамма
86.	Гамма	Гамма
87.	гамма Венгерская	Мажар гаммасы
88.	гамма диатоническая	диатоникалық гамма
89.	гамма мажорная	мажорлық гамма
90.	гамма минорная	минорлық гамма
91.	гамма хроматическая	хроматикалық гамма
92.	гамма целатонная	целатондық гамма
93.	гаммадион	гаммадион
94.	гамматический крест	гамматикалық айқыш
95.	Ганапати	Ганапати
96.	Ганг	Ганг
97.	Гангарилья	Гангарилья
98.	гангетикон, ганглий, ганлион	гангетикон, ганглий, ганлион
99.	ганджур	ганджур
100.	Гандикап	Гандикап
101.	гандхара	гандхара
102.	гандарва	гандарва
103.	Гандхарвый	Гандархв
104.	ганеша	ганеша
105.	ганимед	ганимед
106.	ганимеда	ганимеда
107.	Ганновер	Ганновер
108.	ганосис	ганосис
109.	гансвурст	гансвурст
110.	галалит	галалит
111.	ганьцзюй	ганьцзюй
112.	гаоцянь	гаоцянь
113.	гапит	гапит
114.	Гарама	Гарама

115.	гарамантикус	гарамантикус
116.	гарамон	гарамон
117.	гарба	гарба
118.	гарбха	гарбха
119.	гаргуйль	гаргуйль
120.	головной регистр	бас регистр
121.	Гарда	Гарда
122.	Гарда озеро	Гарда көлі
123.	гарделло	гарделло
124.	гардения	гардения
125.	гардероб фильма, телепередачи	фильм, телебағдарлама кийім-кешегі
126.	гардина	ілгіш, гардина
127.	гарднера фарфор	гарднера фарфоры
128.	гарем	гарем
129.	гаризенда	гаризенда
130.	гармоника губная	ерін сырнайы
131.	гармониум	гармониум
132.	гармоническая школа	үйлесімділік мектеп (мектебі)
133.	гармоническая функция	үйлесімді қызмет үйлесімді функция
134.	гармонические призвуки	үйлесімді дыбыстар
135.	гармонический	үйлесімді
136.	гармонический звукоряд	дыбыстардың үйлесімді қатары
137.	гармонический интервал	үйлесімді аралық
138.	гармонический мажор	үйлесімді мажор
139.	гармонический резонанс	үйлесімді резонанс
140.	гармонический ритм	үйлесімді ырғақ
141.	гармонический ряд	үйлесімді қатар
142.	гармонический слух	үйлесімді есту
143.	гармония гласных	дауыстылар үндестігі
144.	гармонь	гармонь, сырнай

145.	гарнача	гарнача
146.	гарни	гарни
147.	гарнировка	әспеттеу
148.	гарнитур	гарнитур
149.	гарнитура шрифта	қаріп белгісі
150.	гарпиус	шайыр
151.	гастербайтер	гастербайтер
152.	гастролер	гастрольші
153.	гастрольная пауза	гастрольдік кідіріс
154.	гаттамелата	гаттамелата
155.	гаудеамус	гаудеамус
156.	Бриллиант	Бриллиант
157.	гаучо-театр	гаучо-театр
158.	гафний	гафний
159.	Гвельфский крест	Гвельф кресі
160.	гвозди декоративные	сәндік шегелер
161.	гебановый	гебандық
162.	гегемонизм	гегемонизм
163.	гедонизм	гедонизм
164.	геенна огненная	тозақ оты, жәһаннам
165.	гезамткунстверг	гезамткунстверг, біртұтас өнер туындысы
166.	Гейдельбергская школа	Гейдельберг мектебі
167.	гейша	гейша
168.	гекатонхейры	гекатонхейрлер
169.	геккельфон	геккельфон
170.	гексаграмма	гексаграмма
171.	гексамерон (шестоднев)	гексамерон (алты күндік)
172.	гексаптерон	гексаптерон, алты қанатты періште
173.	гексастильный периптер	гексастильді периптер
174.	гексастильный храм	гексастильді шіркеу

175.	гексахорд	гексахорд
176.	геликон	геликон
177.	гелиография	гелиография
178.	гелиолит	гелиолит
179.	гелиополь	күнқала
180.	гематрия	гематрия
181.	Гемиола	гемиола
182.	Гемма	гемма
183.	Генданг	Генданг
184.	генеология	генеология, тектану
185.	генерал-бас	генерал-бас
186.	генеральная пауза	ұзақ кідіріс
187.	генеральная репетиция	қорытынды репетиция
188.	генеральная совокупность	басжиынтық, басты жиынтық
189.	гениальность	данышпандық
190.	гений	данышпан
191.	гентский алтарь	гент алтарі
192.	генуэзская школа	генуя мектебі
193.	генуэзский бархат	генуя барқыты
194.	география искусства	өнер географиясы
195.	геомантия	геомантия
196.	геометризация	геометриялау
197.	геометрические искажения	геометриялық ауытқу
198.	геометрический орнамент	геометриялық ою-өрнек
199.	геометрический стиль	геометриялық стиль
200.	Георгианский стиль	Георгиандық стиль
201.	гептахорд	гептахорд
202.	геральдические изображения	елтаңбалық (геральдикалық) бейнелер
203.	гераномахия	гераномахия
204.	геркулес	геркулес
205.	герметическое искусство	герметизм өнері

206.	герой	қаһарман, ер
207.	герой телепередачи	телебағдарлама кейіпкері
208.	герой фильма	фильм кейіпкері
209.	героизм	қаһармандық
210.	гетеросексуальность в искусстве	өнердегі кәдуілгі жеңсікшілдік
211.	гетерофония	гетерофония
212.	гжельская керамика	гжель керамикасы
213.	гибридная сеть	гибридті желі
214.	гигиена голоса	дауыс күтімі
215.	гиджак	ғижжақ
216.	гидравлос	гидравлос, су органы
217.	гильдия	гильдия
218.	гимнастика воздушная	әуе гимнастикасы
219.	гимнасты воздушные	әуе гимнастары
220.	гипербола	гипербола/әсірелеу
221.	главная партия	басты партия
222.	главная тональность	негізгі тоналдік негізгі үндестік
223.	гладиатор	гладиатор
224.	глаз и камера	көз камерасы
225.	голос	дауыс
226.	глашатай	жар салушы
227.	глобализация мира	әлемдік жаһандану
228.	глобальное потепление	жаһандық жылыну
229.	глобальное телевидение	жаһандық TV телевидение
230.	глокеншпиль	глокеншпиль, қоңыраулы аспап
231.	глория	глория
232.	глубина кадра	кадр тереңдігі
233.	глубокая печать	ойма қалып, интальо
234.	глубокая философия материала	материалдың терең философиясы
235.	глубокий смысл фильма	фильмнің терең мағынасы
236.	глубокое понимание зрителем	көрерменнің терең түсінуі

237.	глум	келемеждеу, келеке ету
238.	гнутье	ию, бұгу, майыстыру
239.	гобелен	гобелен
240.	гобой	гобой
241.	говорить взволнованно	қобалжып сөйлеу
242.	говорливость	сөзшеңдік
243.	говорной	ауызекі тіл, ауызекі сөйлеу
244.	гокет	гокет
245.	гипо-лады	төменгі дыбыс
246.	голос второй	екінші дауыс
247.	голос закадровый	кадр сыртындағы дауыс
248.	голос певческий	әншілік дауыс
249.	голосовой аппарат	дауыс аппараты
250.	голосовые средства	дауыстық құралдар
251.	голосовые упражнения	дауыстық жаттығу
252.	голубая роза	көгілдір раушан
253.	голые факты	жалаң факті
254.	гомофония	көп дауыстылық
255.	гонг	гонг
256.	гончар	көзеші
257.	гончарня	көзехана
258.	гопак	гопак
259.	гордость	мақтаныш
260.	горе	қайғы
261.	горельеф	биік бедер, горельеф
262.	горн	керней

ПЕДИАТРИЯ САЛАСЫНЫҢ ТЕРМИНДЕРІ

1.	актин-связывающие белки	актин-байланыстырушы нәруыздар;
2.	альфа-фетопротейн (АФП)	альфа-фетопротейн (АФП)
3.	аномалии	аномалиялар
4.	ангиогенез	ангиогенез

5.	аутокринный механизм	аутокриндік механизм; аутокриндік әсер ету
6.	аутосома	аутосома
7.	аутофагия	аутофагия
8.	АФП α -фетопротеин	АФП α -фетопротеин, ұрық гликопротеиді
9.	бластоциста	бластоциста
10.	выраженность генетического кода	генетикалық кодтың айқындығы
11.	гемизиготный	гемизиготалы
12.	ген регуляторный	реттеуші ген
13.	ген-модификатор	түрлендіргіш ген; модификатор- ген
14.	генетическая карта	генетикалық карта
15.	генетический код	генетикалық код
16.	геномика	геномика
17.	генетическая гетерогенность	генетикалық гетерогендік
18.	генетический скрининг	генетикалық скрининг
19.	гетероморфизм	гетероморфизм
20.	гетероплазия	гетероплазия
21.	дисморфия	дисморфия
22.	дисрупция	дисрупция
23.	синдром Дрейфуса	Дрейфус синдромы
24.	изохромосома	изохромосома
25.	инактивация X-хромосомы	X-хромосоманың инактивтенуі, X-хромосоманың активсізденуі
26.	интерлейкины	интерлейкиндер
27.	клетка стволовая эмбриональная	эмбриондық бағаналы жасуша
28.	кодирующая нить	кодтайтын жіпше
29.	кодминирование	кодминанттау
30.	кордоцентез	кордоцентез

31.	лигирование	лигирлеу
32.	митоз стимулирующий	қуаттандырушы митоз
33.	митохондриальное наследование	митохондриялық тұқым қуалау
34.	мозаик	мозаик
35.	моносомия	моносомия
36.	мультиплексные заболевания	мультиплексті аурулар;
37.	мутация с новой функцией	жаңа функциялы мутация
38.	наследование комплексное	кешенді тұқым қуалауы
39.	новообразование	жаңа өскіндер, жаңа ісіктер, жаңа өспелер
40.	облегченная диффузия	жеңілдетілген диффузия
41.	оплодотворение in vitro	in vitro ұрықтану
42.	палиндром	палиндром
43.	пероксисомы	пероксисомалар
44.	плазмиды	плазмидтер
45.	плейотропия	плейотропия
46.	плюрипотентный	плюрипотентті
47.	полимеразная цепная реакция (ПЦР)	полимеразды тізбектік реакция (ПТР)
48.	потеря гетерозиготности	гетерозиготалықты жоғалту
49.	праймер	праймер
50.	пробанд	пробанд
51.	простая диффузия	жай диффузия
52.	протоонкоген	протоонкоген
53.	протеом	протеом
54.	расхождение хромосом	хромосомалардың ажырауы
55.	репликация	репликация
56.	репликативная вилка	репликациялық айырша
57.	рибосома	рибосома
58.	РНК (рибонуклеиновая кислота)	РНҚ (рибонуклеин қышқылы)
59.	риск эмпирический	эмпирикалық қауіп

60.	скрининг неонатальный сывороточный	неонаталдық сарысулық скриниг;
61.	тельце Барра	Барр денешігі
62.	центромера	центромера
63.	центросома	центросома
64.	цис-положение	цис қалпы
65.	цитокинез	цитокинез
66.	цитоскелет клетки	жасуша цитоқанқасы
67.	щелевые контакты (нексусы)	нексустар
68.	экзон	экзон
69.	экспрессивность (дефекта)	экспрессивтілік (бейнелене алуы)
70.	экзоцитоз	экзоцитоз
71.	эндоцитоз	эндоцитоз
72.	энхансер	энхансер
73.	эпигенетический	эпигенетикалық
74.	эухроматин	эухроматин
75.	инструментальная диагностика	құрал-жабдықтық диагностика, аспаптық диагностика; құралдық диагностика
76.	спазм	спазм; тарылу, түйілу
77.	молниеносная форма	аса жедел түрі
78.	бронхиальная астма у детей	балалар бронх демікпесі
79.	экссудативно-катаральный диатез	экссудативті-катаральды диатез
80.	нервно-артритический диатез	жүйке-артрит диатезі
81.	синдром внезапной смерти	кенеттен өлу синдромы
82.	запор у детей	балалар ішқатпасы
83.	внутриутробная гипотрофия	құрсақшілік гипотрофия
84.	фебрильные судороги	фебрильді құрысу

85.	обструктивный бронхит	обструкциялық бронхит, бітелген бронхит
86.	стенозирующий бронхит	тарылтушы бронхит; стеноздаушы бронхит
87.	острый облитерирующий бронхит	жіті облитерлеуші бронхит
88.	рецидивирующий бронхит	қайталамалы бронхит, қайталама бронхит
89.	рецидивирующий обструктивный бронхит	қайталамалы обструктивті бронхит
90.	очагово-сливные пневмонии	ошақты-қосылған пневмониялар
91.	затяжные пневмонии	созылыңқы пневмониялар
92.	неспецифический язвенный колит	өзіндік ерекшеліксіз ойық жаралы колит
93.	некротический энтероколит	некроздық энтероколит; некротикалық (өлі еттелген) энтероколит

Ұлттық экономика министрлігі ұсынған терминдер

1.	бонитирование	бонитеттеу
2.	бенотариальные сделки	нотариаттықтан тыс мәмілелер, нотариаттық емес мәмілелер
3.	приборизация	аспаптармен жабдықтау
4.	размытие доли акционеров	акционерлер үлесінің шайылуы
5.	слепой метод аукциона	соқыр әдісті аукцион
6.	математическое округление	математикалық дөңгелектеу
7.	монетизировать	монеталау
8.	лесоустроительные работы (лесоустройство)	орман баптау жұмыстары
9.	субсуверенные риски	қосалқы, кіші егемен тәуекелдер
10.	поле	шеткі жол, жиекжол
11.	координационный штаб внедрения	енгізуді үйлестіру штабы
12.	генерировать	жандандыру, серпіліс беру

13.	искушенность покупателей	сатып алушылардың кәнігілігі
14.	принцип исчерпания исключительного права	айрықша құқықтың аяқталуы, тоқтатылуы қағидаты
15.	перспективный	перспективалық
16.	протекционистский	протекционистік, қолдампаздық
17.	классификатор товаров	тауарлар сыныптауышы, жіктеуіші
18.	непосредственная закупка	тікелей сатып алу
19.	нивелировать	болдырмау, жою
Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қызметкерлері күнделікті жұмыста қолданатын сөздер мен сөз тіркестері		
1.	государство-реципиент	реципиент мемлекет, алушы мемлекет
2.	процикличность регулирования	реттеудің кезеңділігі, реттеудің циклдығы
3.	ковариация	ковариация
4.	сегрегация	сегрегациялау, бөлу
5.	жилищное сбережение	тұрғын үй жинақ ақшасы
6.	всплеск инфляции	инфляцияның өршуі
Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі ұсынған терминдер		
1.	интерфейс	интерфейс
2.	стандарт	стандарт
3.	административная ответственность	әкімшілік жауаптылық, әкімшілік жауапкершілік
4.	квазигосударственный	квази-мемлекеттік
Әлеуметтік-еңбек саласында қолданылатын терминдер		
1.	авария производственная	өндірістегі авария
2.	анкета	анкета
3.	аноним	аноним
4.	инвентаризация	инвентаризациялау
5.	малообеспеченные граждане	күнкөрісі төмен азаматтар
6.	мигрант	мигрант

7.	неформальный	бейресми
8.	батальный жанр	батальды жанр
9.	спортивная машина	спорттық машина

Қазақстан Республикасы
Үкіметінің жанындағы
Республикалық терминология
комиссиясының
2019 жылғы 6 желтоқсандағы
№ 4 шешіміне
қосымша

СПОРТ САЛАСЫНЫҢ ТЕРМИНДЕРІ

1.	«двурукий боксер»	«оң-солды боксшы»
2.	двигательная активность	қимыл белсенділігі
3.	двигательная память	қимыл жады
4.	двигательное действие	қимыл әрекеті
5.	движение пловца	жүзуші қимылы
6.	движение постепенное	біртіндей қозғалыс
7.	движение поступательное	үдемелі қозғалыс
8.	движение разноименное	әртекті қозғалыс
9.	движение ритмичное	ырғақты қозғалыс
10.	движение спортивное	спорттық қозғалыс
11.	движение тела	дене қимылы
12.	движение умеренное	біркелкі қозғалыс
13.	движение физкультурное	дене шынықтыру қозғалысы
14.	движение художественное	мәнерлі қимыл
15.	движения качательные	тербелмелі қозғалыстар
16.	движения метательные	лақтыру қимылдары
17.	двоеборье горнолыжное	таушаңғысы қоссайысы
18.	двоеборье зимнее	қысқы қоссайыс
19.	двойная опора	қостірек

20.	двойной захват	қос қармау
21.	двуручная хватка	қосқолдап ұстау
22.	двустволка	қосауыз
23.	двухфазная тренировка	қоссатылы жаттығу
24.	двухшереножный строй	қосқатарлы сап
25.	действие тактическое	тактикалық әрекет
26.	действие ударов	соққы әсері
27.	дельфолина	дельфолина
28.	дерево расчета	шахматтық есептеу
29.	держание игрока	ойыншыны ұстап тұру
30.	держание клюшки	сырғытпа таяқты қармау
31.	десятиборец	онсайысшы
32.	детеорация высокогорная	биіктаулы детеорация
33.	дефлимпийские игры	дефлимпиялық ойындар
34.	диск	диск; табақша
35.	диск алюминиевый	алюминий табақша
36.	диск гантели	батпантас табақшасы
37.	диск деревянный	ағаш табақша
38.	диск нормальный	қалыпты табақша
39.	диск облегченный	жеңілдетілген табақша
40.	диск резиновый	резіңке табақша
41.	диск штанги	зілтемір табақшасы
42.	отстранение	шеттету
43.	дистанциометр	қашықтық өлшеуіш
44.	дистанция	арақашықтық
45.	дистанция бега	жүгіру қашықтығы
46.	дистанция боевая	ұрыс арақашықтығы
47.	дистанция в спорте	спорттағы қашықтық
48.	дистанция короткая	қысқа қашықтық
49.	дистанция олимпийская	олимпиялық арақашықтық
50.	дистанция плавания	жүзу арақашықтығы

51.	дистанция полета	ұшу арақашықтығы
52.	дистанция сверхдлинная	аса ұзақ арақашықтық
53.	дистанция сложная	күрделі арақашықтық
54.	дистанция спринтерская	спринтші арақашықтығы
55.	дистанция средняя	орта арақашықтық
56.	дистанция ударная	соққы арақашықтығы
57.	дистресс	қоскүйзеліс
58.	дисциплина боя	шайқас тәртібі
59.	дисциплина игровая	ойын тәртібі
60.	дисциплина спортивная	спорттық тәртіп
61.	дневник спортсмена	спортшы күнделігі
62.	дневник тренировки	жаттығу күнделігі
63.	дневник туристический	туристік күнделік
64.	добивание	аяғына дейін соққылау
65.	довесок	үстеме салмақ
66.	догоняющий	қуып жетуші
67.	дожим	жаныштау
68.	доза	мөлшер
69.	дозаявка	қосымша өтінім
70.	доигрывание	аяғына дейін ойнау
71.	доигрывание партии	партияны аяғына дейін ойнау
72.	доктрина фехтовальщика	семсерлесуші доктринасы
73.	документация судебская	төреші құжаттамасы
74.	доплыть	жүзіп жету
75.	дополнительная игровая площадка	қосалқы ойын алаңы
76.	дорожка	кіші жол
77.	дорожка беговая	жүгіру жолы
78.	дорожка гаревая	таптама жол
79.	дорожка круговая; объезд	айналма жол
80.	дорожка легкоатлетическая	жеңіл атлетикалық жол

81.	дорожка ледяная	мұз жолы
82.	дорожка наклонная	еңіс жол
83.	дорожка нейтральная	бейтарап жол
84.	дорожка обкладная	төсеме жол
85.	дорожка плавательная	жүзу жолы
86.	дорожка разгона	қарқын алу жолы
87.	дорожка скаковая	атжарыс жолы
88.	дорожка шагов	адымдау жолы
89.	доска подкидная	серіппелі тақтай
90.	доска стоклеточная	жүз шаршылы тақта
91.	доска шашечная	дойбы тақтасы
92.	досрочная победа	мерзімнен бұрын жеңу
93.	достижение преимущества	басымдыққа жету
94.	достижение спортивное	спорттық жетістік
95.	дострел	қосымша атыс
96.	дрейфовать	ығыстыру
97.	дробь	бытыра
98.	дублет	қатарлап ату
99.	дублирующий состав	қосалқы құрам
100.	дуга	доға
101.	дыхательный коэффициент	тыныс алу коэффициенті
102.	дыхательный объем	тыныс алу көлемі
Е		
103.	езда верховая	салт атпен жүру
104.	езда манежная	манеждік жүріс
105.	езда на велосипеде	велосипед тебу
106.	езда; ходьба	жүру
107.	ездовой спорт	көліктік спорт
108.	естественная техника двоеборца	қоссайысшының табиғи техникасы
109.	естественное качение	табиғи тербеліс
110.	естественное препятствие	табиғи кедергі

111.	естественный шаг	табиғи адым
Ж		
112.	жгут резиновый	резиңке жгут
113.	жеребьевка	жеребе тарту
114.	жеребьевка в двоеборье	қоссайыстағы жеребе салу
115.	жертва коня	атты құрбан ету
116.	жертва пешки	пешкіні құрбан ету
117.	жертва позиционная	позициялық құрбандық
118.	жертва слона	пілді құрбан ету
119.	жертва ферзя	ферзіні құрбан ету
120.	жесткий интервал	қатаң аралық
121.	жесты судей	төрешілер ишараты
122.	жилет балластный	қыртысты көкірекше
123.	жим	сығымдау
124.	жим двумя руками	қос қолмен сығымдау
125.	жим одной рукой	бір қолмен сығымдау
126.	жим снаряда	снарядты сығымдау
127.	жимовой хват	сығымдай ұстау
128.	жмурки (игра)	соқыртеке (ойын)
129.	жокей	жокей, атсейіс
130.	жеребий	жеребе
З		
131.	забег	жүгіріс
132.	забитый гол	соғылған гол
133.	зависание лопасти весла	ескек қалағының ілініп қалуы
134.	завладеть	қолға түсіру
135.	завладеть инициативой	бастамаға ие болу
136.	завоевание	жеңіп алу
137.	завязанье ноги	аяқ байлау
138.	задача соревнований	жарыс міндеті
139.	задача спортсмена	спортшы міндеті

140.	задача четырех ходов	төрт жүрістің есебі
141.	задержка дыхания	дем алу кідірісі
142.	задержка мяча	допты кідірту
143.	задиране лопасти весла	ескек қалағын көтеру
144.	заднее крепление	артқы бекітпе
145.	задний толчок	артқы түрткі
146.	задняя зона	артқы аймақ
147.	задняя линия	артқы сызық
148.	заезд лошадей	аттар шабысы
149.	заезды предварительные	алдын-ала жарыс
150.	закаленный организм	шыныққан ағза
151.	закончить бой	ұрысты аяқтау
152.	закрывание противника	қарсыласты жабу
153.	закрытая позиция	жабық орынды иелену
154.	зал батутный	көрмесеріппе залы
155.	замах метателя	лақтырушының сермеуі
156.	замах с подседом	отырып сермеу
157.	замах теннисиста	теннисшінің сермеуі
158.	замена летучая	ойын үстінде алмасу
159.	замок штанги	зілтемір құлпысы
160.	запасной игрок	қосалқы ойыншы
161.	запирание фигур	ойын тастарын қамау
162.	запирание шашек	дойбы тастарын қамау
163.	запись партии	партияның жазбасы
164.	запись-протокол	жазба-хаттама
165.	заплыв марафонский	марафондық жүзу
166.	засека; наметка; разметка	белгі салу, белгі қою
167.	заслон	жапқыш
168.	Заслуженный мастер спорта (ЗМС)	Еңбек сіңірген спорт шебер (ЕССШ)
169.	заступ за ковер	кілемнен шығып кету
170.	затягивание игры	ойынды созу

171.	захват ключом	айқастыра қапсыру
172.	захват пространства	кеңістікті басып алу
173.	зацеливание	нысанаға алу
174.	защитник задний	артқы шептегі қорғаушы
175.	защитник крайний	шеткі қорғаушы
176.	звуколидер	дыбысбелгі
177.	звуколидирование	дыбысты озу
178.	зеркальная пара	айналық жұптасу
179.	зеркальный показ	айналы көрсету
180.	зигзагообразный прием	бұралаңдаған тәсіл
181.	зимнее многоборье	қысқы көпсайыс
182.	знамя спортобщества	спорт қоғамының жалауы
183.	значки олимпийские	олимпияық төсбелгілер
184.	значок судейский	төреші төсбелгісі
185.	зона оборонительная	қорғаныс аймағы
186.	зоны педалирования	тебу аймағы
187.	зрелище спортивное	спорттық ойын-сауық
188.	зрелый зубцовый прыжок	толысқан азулы секіріс
189.	зубцовые прыжки	тішелермен секіріс
190.	зубцовый прыжок назад	азулы кері секіріс
191.	зубцы конька	сырғы тішелері
И		
192.	игра аттракционная	аттракциондық ойын
193.	игра бессистемная	жүйесіз ойын
194.	игра малоподвижная	азқимылды ойын
195.	игра массовая	бұқаралық ойын
196.	игра молниеносная	шапшаң ойын
197.	игра на внимание	зейіндік ойын
198.	игра на местности	жергілікті ойындар
199.	игровая зона	ойын аймағы
200.	игровая ситуация	ойын жағдаяты

201.	игровой метод тренировки	жаттығудың ойын әдісі
202.	игровой подход	ойын амалы
203.	игры доброй воли	ізгі ниет ойындары
204.	игры зимние	қысқы ойындар
205.	игры конно-спортивные	ат-спорты ойындары
206.	игры конные	ат ойындары
207.	игры на воде	судағы ойындар
208.	извлечение короля	корольді түсіру
209.	изгиб лопасти весла	ескек қалағының бүгілісі
210.	изменение тактики игры	ойын тактикасының өзгеруі
211.	изменение фронта скольжения	сырғанау беталысының өзгеруі
212.	именной борец	нар балуан
213.	имитационные упражнения	имитациялық жаттығулар
214.	импровизация игровая	ойындық тапқырлық
215.	инструкция гоночная	жарыс нұсқаулығы
216.	интеллект тренера	жаттықтырушы зияты
217.	интенсивное упражнение	қарқынды жаттығу
218.	интервал отдыха	тынығу аралығы
219.	интервал строя	сап аралығы
220.	интервальность	бөлікті аралықтық
221.	интервальный метод	аралық әдіс
222.	интуиция игровая	ойын түйсігі
223.	ипподром	ипподром
224.	истощение	қалжырау
225.	исходное положение	бастапқы күй, бастапқы қалып
226.	итерполятор	итерполятор
К		
227.	уздечка	жүген
228.	каскад прыжков	дүркін-дүркін секіру
229.	кислородное голодание	оттектік тапшылық

230.	кислородный запрос	оттектік сұраныс
231.	кистевой упор	білезікпен тіреу
232.	козел гимнастический	гимнастикалық төрттаған
233.	козырек безопасности	қауіпсіздік күнқағары
234.	колодец (городки)	құдық (спорттық ойын)
235.	колодки стартовые	сөретірек
236.	колокол судейский	төреші қоңырауы
237.	кольцевые гонки	айналмалы жарыс
238.	комбинированное движение	құрамдас қимыл
239.	комбинированный метод	құрамдас әдіс
240.	конституция тела	дене бітімі
241.	конструкция лыжи, палок	шаңғының, таяқтың құрылымы
242.	контрзахват	қарсықапсыру
243.	контролер трассы	күрежол бақылаушысы
244.	концевая линия	ақырғы сызық
245.	координация движений	қимыл-қозғалысты үйлестіру
246.	кор-а-кор	кор-а-кор
247.	копьеметатель	найза лақтырушы
248.	круг двумя с поворотами	қос аяқты бұра айналдыру
249.	крутой удар	тегеурінді соққы
250.	крутящий момент	айналу сәті
251.	крученный удар	жанай соғу
252.	крытая арена	жабық арена
253.	крытый стадион	жабық стадион
254.	крюка затыльника	ілмек ұстауыш
255.	кувырок боком	бүйірге аунап түсу
256.	кувырок вперед	алға аунап түсу
257.	кувырок с разбега	екпіндеп аунап түсу
258.	кувырок согнувшись	алға аунап түсу
259.	кулачный бой	жұдырықтасу
260.	купольная акробатика	күмбезді акробатика

261.	курс начальной лыжной подготовки	бастапқы шаңғы дайындығының бағыты
262.	курс полный	толық курс
263.	кучность попадания	тигізу тоғысы
Л		
264.	лабильность	тұрақсыздық
265.	лави́на снежная	қар көшкіні
266.	лави́нное снаряжение	көшкін жабдықтары
267.	лавировать; увильнуть	жалтару
268.	лавировка	бұраңдау
269.	лагерь походный	жорық лагері
270.	ладони внутрь	алақанды ішке
271.	ладони кверху	алақан жоғары
272.	ладони книзу	алақан төмен
273.	ладони наружу	алақан сыртқа
274.	ладья атакованные	шабуылданған ладьялар
275.	ладья против легкой фигуры	жеңіл тасқа қарсы ладья
276.	лазание в два приема	екі тәсілмен өрмелеу
277.	лазание в три приема	үш тәсілмен өрмелеу
278.	лазание на канате	арқанмен өрмелеу
279.	лазание на шесте	сырыққа өрмелеу
280.	лазание по горам	тауға өрмелеу
281.	лазание по дереву	ағашқа өрмелеу
282.	лазание по скалам	жартасқа өрмелеу
283.	лазание по столбу	бағанға өрмелеу
284.	лазание по тумбе	төмпешікке өрмелеу
285.	лапа боксерская	бокшы алақаншасы
286.	левша в боксе	бокстағы солақайлық
287.	левый край поля	алаңның сол қапталы
288.	левый фигурист	сол жақ мәнерлеп сырғанаушы
289.	лестница веревочная	арқансаты
290.	лестница гимнастическая	гимнастикалық саты

291.	лестница деревянная	ағаш саты
292.	лестница наклонная	көлбеу саты
293.	лестница решетчатая	керегетор саты
294.	летательные аппараты	ұшу аппараттары
295.	лечебная гимнастика	емдік гимнастика
296.	лечебный массаж	емдік массаж
297.	линия плавания	жүзу сызығы
298.	линия площади ворот	қақпа алаңының сызығы
299.	линия площадки вратаря	қақпашы алаңының сызығы
300.	линия полузащиты	жартылай қорғаныс шебі
301.	линия предупреждения	ескерту сызығы
302.	линия прицеливания	нысанаға алу сызығы
303.	линия середины поля	алаңның орта сызығы
Туризм саласының терминдері		
304.	абсолютная сила	абсолюттік күш
305.	автомототуризм	автомототуризм
306.	акватория	су аумақ, акватория
307.	альпинистский клуб	алпинистер клубы
308.	альпинистский лагерь	альпинистік лагерь
309.	американский план	американдық жоспар
310.	английский завтрак	ағылшындық таңғы ас
311.	апарт - отель	апарт – отель
312.	апартаменты	апартаменттер
313.	агентские договоры	агенттік шарттар
314.	активный туризм	белсенді туризм
315.	аннуляция	аннуляция
316.	аннуляционные сроки	аннуляциялық мерзімдер
317.	аннуляционные штрафы	аннуляциялық айыппұлдар
318.	аннуляция заказа	тапсырыс аннуляциясы
319.	апгрейд	апгрейд

320.	аламан байга	аламан бәйгі
Б		
321.	база туристическая	туристік база
322.	базовый лагерь	базалық лагерь
323.	байдарка парусная	желкенді қылқайық, байдарка
324.	байдарка туристская	туристік байдарка, қылқайық
325.	байдарка - одиночка	жалғыз кісілік байдарка (қылқайық)
326.	бодрость	сергектік
327.	бухта	айлақ
328.	багажная квитанция	жүк квитанциясы
329.	бассейн	хауыз, бассейн
330.	береговое обслуживание	жағалау қызметі
331.	безпошлинный ввоз	бажсыз әкелу
332.	блок - чартер	блок- чартер
333.	бронирование	брондау
334.	бунгало	бунгало
335.	бюро обслуживания	қызмет көрсету бюросы
336.	басбой	басбой
337.	беллмэн	беллмэн
338.	бизнес тур	бизнес тур
339.	ботель	ботель
340.	бранч	бранч
341.	бутик-отели	бутик-отелдер
В		
342.	велопробег	веложорық
343.	велопутешествие	велосаяхат
344.	верховые лошади	мініс аттары
345.	взрослая группа	ересек топ
346.	воднолыжная группа	су шаңғышылар тобы
347.	высота абсолютная	абсолюттік биіктік

348.	высотная болезнь	биіктік ауруы
349.	вышка стартовая	сөре мұнарасы
350.	все включено (all inclusive)	бәрі қамтылған (all inclusive)
351.	встречи и проводы	қарсы алу-шығарып салу
352.	вилла	вилла
353.	внутренний туризм	ішкі туризм
354.	водный туризм	су туризмі
355.	возвратное квота	қайтарылмалы квота
356.	высокий сезон	жоғары маусым
Г		
357.	газон	газон, көгал
358.	горный туризм	тау туризмі
359.	городки	городки
360.	группа туристическая	туристік топ
361.	гонка яхт	яхталар жарысы
362.	гид	гид
363.	группа туристов	туристер тобы
364.	групповой инклюзивный тур	топтық инклюзивтік тур
365.	групповой туризм	ұжымдық туризм
Д		
366.	дальний заплыв	қашыққа жүзу
367.	дьюти –фри (duty free)	дьюти–фри ((duty free)
368.	дата снятия брони	бронды алып тастау күні
369.	день заезда	келу күні
З		
370.	загар	күнге күй
371.	закаливание	шынығу
372.	закаленный	шыныққан
373.	заплыв	жүзу
374.	здоровье	денсаулық

375.	заказчик туристского продукта	туристік өнімге тапсырыс берушілер
И		
376.	игры на природе	табиғат аясындағы ойындар
377.	инструктор туризма	туризм нұсқаушысы
378.	инвентарь туриста	туристік құрал-саймандар
379.	индивидуальный тур	жеке тур
380.	индивидуальный туризм	дара туризм
381.	интер – райл	интер -райл
382.	интенсив туризм	қарқынды туризм
383.	информационный чек	ақпараттық чек
384.	инфраструктура туризма	туризм инфрақұрылымы
К		
385.	кайт	кайт, батпырауық
386.	кайт серфинг	кайт серфинг
387.	круиз	круиз
388.	курорт	курорт
Л		
389.	лавина	көшкін
390.	лавинное снаряжение	көшкін жабдықтары
391.	лагерь	лагерь
392.	лазание	өрмелеу
393.	лыжный туризм	шаңғы туризмі
394.	лыжня	шаңғы жол
М		
395.	мешок спальный	жатын қапшық
О		
396.	оздоровительный туризм	сауықтыру туризмі
397.	организационный туризм	ұйымдастырылған туризм
398.	ориентирование на местности	жергілікті жерді бағдарлау
399.	отдых	тынығу

П		
400.	паром	паром
401.	пансион	пансион
402.	полный пансион	толық пансион
403.	полупансион	жартылай пансион
404.	пешеходный туризм	жаяу туризм
405.	перевес багажа	жүк салмағының артуы
406.	пещерный туризм	үңгір туризмі
407.	плот туристский	туристер салы
408.	план -карта	жоспар-карта
409.	порт захода	кіру порты
410.	портовый сбор	порт алымы
411.	посадочный талон	отырғызу талоны
412.	путевка туриста	туристік жолдама
413.	посетитель	келуші
414.	пик сезона	маусымның қызған шағы
Р		
415.	расчетный час	есептесу сағаты
416.	регистрационная карточка	тіркеу карточкесі
417.	руководитель путешествия	саяхат басшысы
418.	рюкзак	рюкзак
419.	ротель	ротель
С		
420.	слет туристский	туристер слеті
421.	спасательный жилет	құтқару күртешесі
422.	сафари	сафари
Т		
423.	туризм	туризм
424.	туроператор	туроператор
425.	турпакет	турпакет
Х		

426.	хостел	хостел
Ч		
427.	чартер	чартер
Ш		
428.	шенгенская виза	шенген визасы
Я		
429.	яхт-клуб	яхт клубы

МАЗМҰНЫ

Алғы сөз.....3

ЖАҢА СӨЗ ЖАСАМ НЕГІЗДЕРІ

Бас редактор бағаны

Ш.Құрманбайұлы. Салалық терминдер жүйесі – ғылым тілінің негізі..5

КӨКЕЙКЕСТІ

Н.Шүленбаев. Терминжасамды жандандырған конкурс.....10

С.Ерғали. Терминологияны дамытуға арнайы тетік керек.....16

ТАЛҚЫ

XX ғасыр басындағы қазақ тілі жөніндегі зерттеулер.....21

Қосымша

Терминқор негізі.....34

РЕСМИЕТ

Республикалық терминология комиссиясының шешімі.....68

РЕДАКЦИЯ ЕСКЕРТПЕСІ
Авторлардың стилі,
орфографиялық хақы сақталады.

Шайсұлтан Шаяхметов атындағы
"ТІЛ-ҚАЗЫНА" ұлттық
ғылыми-практикалық орталығында
теріліп, беттелді.

Бас редактор **Ш.Құрманбайұлы**
Жауапты шығарушы **Қ. Есентаев**
Корректор **М.Шіменбай**
Дизайнын жасап, электрондық нұсқасын дайындаған
С. Баубек

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы
010000, Нұр-Сұлтан қаласы,
Сығанақ көшесі, 25,
Тел.: 8 (7172) 27-30-43
Tilortalyk@mail.ru

Беттеуге берілген күні 05.06.2020 ж.
Электронды нұсқаға қол қойылған күні 10.06.2020 ж.
Пішімі 70x100 1/16 Шартты баспа табағы 8,4